

Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Τόμ. 1 (1997)

Το νηπιαγωγείο κατά τον κανονισμό του
διδασκαλείου (1874) του Ηπειρωτικού
Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
Κωνσταντινουπόλεως

Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/jret.947](https://doi.org/10.12681/jret.947)

Copyright © 1997, Απόστολος Γ. Παπαϊωάννου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαϊωάννου Α. Γ. (2015). Το νηπιαγωγείο κατά τον κανονισμό του διδασκαλείου (1874) του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 1, 225–288. <https://doi.org/10.12681/jret.947>

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Γ. ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ

ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ (1874)
ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ*

Τὸ μεγαλύτερο ἀστικό κέντρο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἡ Κωνσταντινούπολη¹, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰ. ξεχωρίζει γιὰ τὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶν τοῦ ἐξορμήσεων, καὶ εἰδικότερα τῶν ἐκπαιδευτικῶν προσπαθειῶν. Ἡ ἀκτίνα δράσεως στὸν τομέα αὐτὸ ἐφθασε ὡς τὰ ἀνελευθέρωτα ἐδάφη, ὅπου ὑπῆρχαν, ζοῦσαν καὶ δραστηριοποιοῦνταν "Ἕλληνες. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα ἀνεπίσημο, ἀλλὰ πυκνὸ σχολικὸ δίκτυο ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴν Πόλη, ξεδιπλωνόταν καὶ ἀναπτυσσόταν ὡς τὴν Ἡπειρο, τὸν Πόντο καὶ τὶς ἀτόμακρες ἑλληνικὲς ἐστίες τῆς Μικρασίας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι στίς ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲ σταμάτησαν ποτὲ οἱ ἐκπαιδευτικὲς δραστηριότητες.

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία λειτουργοῦσε νομίμως, ὅπως προβλεπόταν ἀπὸ τὸ εἰδικὸ θεσμικὸ πλαίσιο², τὸ ὁποῖο ἐπέτρεπε στοὺς χριστιανοὺς ὑπηκόους νὰ ἔχουν σχολεῖα καὶ ποὺ ὀριζε ὑπεύθυνα τῆς λειτουργίας τους τὸν πατριάρχη. Αὐτὸς ἦταν ὁ ἐγγυη-

* Ἡ ἐργασία αὐτὴ παρουσιάστηκε ὡς πρόδρομη ἀνακοίνωση στὸ Πανελλήνιο Συνέδριο Προσχολικῆς Ἀγωγῆς ποὺ ὀργάνωσε καὶ πραγματοποιήθηκε στὰ Ἰωάννινα τὸ Παιδαγωγικὸ Τμῆμα Νηπιαγωγῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων τὸν Μάιο τοῦ 1994 καὶ πρωτοδημοσιεύεται ἐδῶ.

1. Βλ. Σακράτος Δ. Βυζάντιος, Ἡ Κωνσταντινούπολις ἢ Περιγραφή τοπογραφική, ἀρχαιολογική καὶ ἱστορική τῆς περιώνυμου ταύτης μεγαλοπόλεως καὶ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ Κόλπου καὶ τοῦ Βοσπόρου προαστείων αὐτῆς, τόμ. Α', Ἀθήνησιν, 1851, Β', 1862, Γ', 1869.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Χάτι-Χουμαγιὸν τὸ 1856. Ἐπακολούθησε σειρά μεταρρυθμίσεων, ποὺ εἶναι γνωστὲς ὡς ἀλλαγὲς τοῦ Τανζιμάτ. Τὸ Χάτι Χουμαγιὸν ἦταν σουλτανικὸ διάταγμα ποὺ κατοχύρωνε τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν ὑπηκόων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. πρόχειρα Ἀθανάσιος Βερέμης, Οἱ ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ), Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. ΙΓ' (Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1833 ὡς 1881), Ἀθήνα 1977, (Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν), σ. 168 κέ.

τῆς τῆς ὁποιασδήποτε ἐκπαιδευτικῆς ἀπόπειρας καὶ δράσης¹. Στις ἀρχές τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰ., τὸ πατριαρχεῖο δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐλέγξει τίς νέες πραγματικότητες πού εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνονται αἰσθητάς στὸ ἐκπαιδευτικὸ πεδίο μὲ τὴν ἴδρυση πολιτιστικῶν συλλόγων², καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως³, (Ε.Φ.Σ.Κ.), ὁ ὁποῖος ἐμφανίσθηκε μὲ πολὺ φιλόδοξο πρόγραμμα, μὲ μεθοδικότητα καὶ ἐπιστημονικὴ ἐπάρκεια.

Ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. μποροῦσε νὰ ἐκφράσει μιὰ εὐρύτατη ἐθνικὴ κοινότητα μὲ κριτήρια ἀντικειμενικὰ καὶ πιεράλληλα νὰ προβάλλει ἐθνικὰ αἰτήματα, ὅπως ἦταν ἡ γλῶσσα, οἱ παραδόσεις, ἡ ἐκπαίδευση. Οἱ ἐμφανεῖς ἐθνικῆς διεκδικήσεως του πρέπει νὰ συσχετιστοῦν καὶ μὲ τὸ σχηματισμὸ τῶν ἐθνικῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν τὴν ἐποχὴ αὐτή. Στὴν οὐσία ὁ Σύλλογος εἶναι ἡ ἐκδήλωση μιᾶς ἰσχυρῆς ἐθνοπολιτισμικῆς κοινότητος, ἡ ὁποία διέθετε εὐρωστὴ ἀστικὴ τάξη, ἀνμφισβήτητη πνευματικὴ παράδοση, μεγάλη ἐπιρροή, γεγονόσ πού ἐπέτρεπε στὸ Σύλλογο νὰ ὑποκαταστήσει τὴν ἐλλείπουσα κρατικὴ ὀργάνωση καὶ νὰ ἀναδείξει τὰ ἐνδιαφέροντά του.

Τὸ 1861 Κωνσταντινουπολίτες δικινούμενοι ἴδρυσαν ἀρχικά τὸ «Ἐκπαιδευτικὸν Φροντιστήριον»⁴. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴ σύσταση ἑνὸς πνευματικοῦ Συλλόγου πού εἶχε μεγιστεπὴβολα σχέδινα, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τίς πρώτες καταστατικὲς του ἀρχές:

1. Ἀπὸ τὸ 1858 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν ὑποχρεωμένο νὰ συντάσσει Γενικοὺς Κανονισμοὺς, προκειμένου νὰ ὑλοποιήσει τίς διατάξεις τοῦ Χάτι-Χουμαγιού. Οἱ Κανονισμοὶ αὐτοὶ διατηρήθηκαν σὲ ἰσχύ ὡς τὸ 1923 (συνθήκη τῆς Λωζάνης). Βλ. ἐνδεικτικὰ, Γενικοὶ Κανονισμοὶ περὶ διευθετήσεως τῶν ἐκ[κλησια]στικῶν καὶ ἐθνικῶν πραγμάτων τῶν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον διατελούντων ὀρθοδόξων χριστιανῶν ὑπηκόων τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Σουλτάνου, 1888 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου (σ. ιστ' +70). Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν πρέπει νὰ ἐπηρεάσει τὴν ἀστικὴ κοινωνία τῆς Πόλης, ἡ ὁποία προέβη στὴ σύσταση κοσμικῶν ὀργανισμῶν καὶ συλλόγων.

2. Βλ. A. Dumont, Des syllogues en Turquie, π. Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France, 8 (1874), σ. 527-538. - G. Chassiotis, L' Instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' a nos jours avec statistique et quatre cartes figuratives, Paris 1881, σ. 443-472. Γιὰ τίς δραστηριότητες τῶν συλλόγων τὰ χρόνια αὐτὰ βλ. Συνέδριον τῶν Ἑλληνικῶν Συλλόγων, Πρακτικὰ τῆς πρώτης αὐτοῦ συνόδου συγκροτηθείσης ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1879, ἐν Ἀθήναις 1879. - Γ. Χασιώτης, Ἡ παρ' ἡμῶν δημοτικὴ παιδεία ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον, π. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. Η' (1873-74), σ. 117-118, σημ. 2.

3. Βλ. Τατιάνα Σταύρου, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήναι 1967.

4. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἡ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐν Τουρκίᾳ ἐνεργείας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, π. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, τόμ. ΙΒ' (1877-1878), σ.7.

Ἔσθλ. Α' Καθιδρόεται Ἐκπαιδευτικὸν Φροντιστήριον, οὗ ἔδρα προσδιορίζεται ἢ Κωνσταντινούπολις· σκοπὸς δὲ αὐτοῦ μόνιμος καὶ κυριώτατον μέλημα ἔσται ἢ διάδοσις τῶν γραμμάτων ἐν γένει εἰς τοὺς ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ Κράτει Ὀρθοδόξους λαοὺς καὶ μάλιστα εἰς τὸ γυναικεῖον φῶλον ἄνευ διακρίσεως καταγωγῆς καὶ γλώσσης.

Ἔσθλ. Β'. Τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου μέσα εἰσίν·

- 1) Ἡ σύστασις σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ παρθεναγωγείων ὑποὺν ἀνάγκη.
- 2) Ἡ βοήθεια ἀπόρων κοινοτήτων πρὸς ἐμφύχωσιν τῶν διατηρουμένων παρ' αὐτῶν ἐκπαιδευτηρίων.
- 3) Ἡ συνδρομὴ εἰς ἐκδόσιν βιβλίων διδακτικῶν πρὸς χρῆσιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἢ διανομὴ αὐτῶν εἰς σχολεῖα, καὶ εἰς ἀπόρους κοινότητας, κληρικοὺς καὶ μαθητάς.
- 4) Ἡ σύστασις ἱερατικῶν σχολῶν εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τοῦ κράτους πρὸς ἐκπαιδεύσιν τοῦ κλήρου τῇ ἐγκρίσει τῆς Ἐκκλησίας.
- 5) Ἡ σύστασις διδασκαλείων ἐν Κων/πόλει πρὸς μόρφωσιν διδασκαλιστῶν, λαμβανομένων τῶν ὑποτρόφων μαθητηρίων κατ' ἐξοχίην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν.
- 6) Ἡ ὑποτροφία πρὸς καταρτισμὸν ἱεροδιδασκάλων καὶ ἱεροκρητῶν.

Οἱ πολιτικὲς περιπέτειες τοῦ τόπου, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες καὶ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ὀδυσσεᾶ Ἰάλεμου¹, δὲν ἐπέτρεψαν τὴν εὐόδωσιν τῶν σκοπῶν του. Τὸ «Φροντιστήριον» δικλῦθηκε ἢ καλύτερα συγχωνεύτηκε στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. πού ἰδρύθηκε τὸν ἴδιον χρόνον. Τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς λειτουργίας του ὁ Σύλλογος συγκεκριμενοποίησε τοὺς σκοποὺς καὶ ἀνέλαβε ὅλες τὶς δέουσες πρωτοβουλίας γιὰ τὴν ὑλοποίησίν του. Μεγαλύτερο βάρος δόθηκε στὴν ἴδρυση καὶ τῇ λειτουργίᾳ ἐκπαιδευτηρίων στὴν τουρκοκρατημένη Ἑλλάδα². Τὸ 1871 ὁ Σύλλογος ἀπέκτησε οἰκονομικὴ αὐτο-

1. Βλ. Ὀδ. Ἰάλεμος, Ἡ Ἱστορία, ὅ.π., σ. 7. Ὁ Λέσβιος δημοσιογράφος Ὀδυσσεὺς Ἰάλεμος εἶχε ἀναπτύξει ἀξίολογὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν δράσιν στὴν Ἀθήναν καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ δεύτερον μιστὸ τοῦ 19ου αἰ. Ἀνέλαβε πρωτοβουλίας ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ὅπως, ἐξάλλου, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ ἀνάμειξίν του στὰ πράγματα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Τὸν ἐνδιέφεραν οἱ διεθνεῖς πολιτικεῖς ἐξελίξεις καὶ εἶχε ταχθεῖ ὑπὲρ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ. Πέθανε στὴν Ἀθήναν τὸ 1899.

2. Ὅλα τὰ κείμενα τῶν ἐκθέσεων πού συνέγραψαν οἱ εισηγητὲς καὶ τὰ μέλη τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. ἀπὸ τὸ 1871 καὶ μετὰ ἀναδεικνύουν τὸ αὐξημένον ἐνδιαφέρον τοῦ Συλλόγου, καταγράφου συγκεκριμένους ἐλλείψεις καί, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἰδεολογίαν, εἶναι σαφὲς τὸ προβάδισμα πού δίνεται στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα καὶ γενικότερα στὸ ἐθνικὸ συμφέρον. Βλ. Ἐκθεσις τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς περὶ τῆς καταστάσεως τῆς παιδείας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ὀθ. αὐτοκρατορίας, π. Ε.Φ.Σ.Κ. τόμ. Ζ' (1872-73), σ. 205-219. Τὴν ἐκθεση ὑπογράφου οἱ Ἰ. Ἀριστοκλῆς, Γ. Σοφοκλῆς, Κ. Καλλιμάδης, Μ.

τέλεια, ἀναδιοργανώθηκε καὶ δραστηριοποιήθηκε περισσότερο στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα. Τὸ πατριαρχεῖο ὑποχρεώθηκε ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς νέες πραγματικότητες¹. Ὁ Ἰάλεμος δικαιολογημένα ὑποστήριξε ὅτι ὁ Σύλλογος εἶναι στὴν οὐσία ὁ «Ὁδηγὸς τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀνάγκης τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ἐνεργείας καὶ τὸ κέντρον ὄλων τῶν περὶ αὐτῆς πόθων καὶ πράξεων»². Ἦταν γι' αὐτὸν τὸ «βπουργεῖον τῆς Ἐκπαίδευσως τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων καὶ ἑλληνιζόντων»³.

Ἡ πραγμάτωση τῶν σημαντικότερων στόχων τοῦ Συλλόγου ὀφείλεται κατὰ κύριο λόγῳ στὸν Κωνσταντῖνο Ἡροκλῆ Βασιιάδη⁴, ὅταν προ-

Μ. Πανταζής, Β. Πυλάδης, Κ. Καραθεοδωρῆς καὶ Ξ. Ζωγράφος, εἰσηγητής. Πρβλ. Ἐκθεσις τῆς εἰδικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς, ὁ.π., σ. 322-324.

1. Δὲν ἔχει ἀκόμη διερευνηθεῖ ἡ στάση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖο ἀπέναντι στὴν Παιδεία. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ ἐπιφυλάσσει πολλές ἐκπλήξεις. Εὐκαιρικὰ σημειῶνω τὸ μελέτημα σὲ συνέχειες τοῦ Μ.Ι. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ Γένους ἡμῶν κατὰ τὰ πρῶτα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἔτη, π. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 8, (1888), σ. 359-361, 366-369, 374-378, 382-384· 9, (1889), σ. 2-4, 53-55, 61-64, 68-71, 204-205, 212-213, 275, 285-288, 290-293, 298-304, 314-316, 338-340, 346-347, 354-359, 370-376, 371β'-376β'.—Εἰδικότερα καὶ ἀποδεικτικά βλ. Εἰδοποίησις περὶ συστάσεως Ἐπιτροπῆς ἐκκλησιαστικῆς τε καὶ πνευματικῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1836—Πίνακες στατιστικοὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ κατὰ τὰ πρόστασις σχολείων τῶν ὀρθοδόξων, καταρτισθέντες φροντίδι καὶ ἐπιστάσι τῆς Κεντρικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870.—Κανονισμὸς τῆς Πατριαρχικῆς Κεντρικῆς Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873.

2. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἱστορία, ὁ.π., σ. 8-9.

3. Βλ. Ὁδ. Ἰάλεμος, Ἱστορία, ὁ.π., σ. 13.

4. Στὸ «Συγθέτασμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων (ἀναγνωσθὲν ἐν τῷ ἐν Κ/πόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1866), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867» ὁ Ματθαῖος Κ. Παράνικας προτάσσει ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἡ. Βασιιάδη στὴν ὁποία, μεταξύ ἄλλων, σημειώνει (σ. ἐ-στ'):

Σοί, ὅστις μετὰ τὴν ἀπὸ φωνῆς καὶ καλῶν εἰς τὴν διάδοσιν τῶν γραμμάτων ἐργασίαν, μετὰ μακρὰν ἐν Ἐνδόρῃ πρὸς ἐπαύξησιν τῶν γνώσεων διατριβὴν, μετὰ τὴν εἰς τὴν βασιλίδαν τῶν πόλεων τῷ 1860 ἐπανάκαμψιν, πρὸς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν ἀφορῶν, τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ πάλει ποτε κοιτίδι αὐτῶν, τῇ γηγραιᾷ Ἀνατολῇ, στεντορεία τῇ φωνῇ ἐκήρυξας, ὅτι οὐδεμία ὄλιχη καὶ πολιτικὴ βελτίωσις τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἔσται ἐφικτή, ἂν μὴ τούτων προηγηθῇ ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνάπτυξις. Πρὸς τοῦτο εἰργάσω ἐπιμόνωσ, συνέλαβες τὴν ὑψηλὴν ἰδέαν τῆς ἐν τῇ Πόλει ταύτῃ συστάσεως Ἐκπαιδευτικοῦ Φροντιστηρίου, οὗ σκοπὸς ἦν κύριος ἡ διάδοσις τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἄνευ διακρίσεως θρησκείας ἢ γλώσσης, καὶ ὃ ἡμελλεν ἴστασθαι σελαγίζον καὶ καταναγίζον τὰ ἔργα καὶ τὰ μακράν. Πρῶτος καὶ κορυφαῖος ἴστασαι ἐν τῇ χορείᾳ τῶν συστησάμενων τὸ ἀγλίσμα τῆς Μητροπόλεως ταύτης, τὸν Ἑλληνικόν, λέγω, Φιλολογικόν Σύλλογον, τὸ σέμνωμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τοῖς περιοικοῦσιν Ἐθνεσι, τὸν διὰ τῶν φιλολογικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἀναγνωσμάτων, διὰ τῶν συστάτων περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς Ἐπαρχιῶν, Θράκης, Μακεδονίας, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας διαγωνισμάτων, διὰ τῶν δημοσίων μαθημάτων καὶ τοῦ ἀξιολόγου

έβη στὴν ἴδρυση τοπικῶν Φιλεκπαιδευτικῶν Συλλόγων. Στις ἀρχές τοῦ 1872 ἱδρύονται στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἑπειρωτικὸς καὶ ὁ Θρακικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος¹. Οἱ σκοποὶ καὶ οἱ στόχοι τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου, τὸν κανονισμὸ² τοῦ ὁποῦ χροσημοποιῶ, ἦσαν οἱ ἀκόλουθοι:

Ἐπιθρ. 1. Καθιδρύεται ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικὸς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος σκοπὸν καὶ μέλημα ἔχων τὴν διάδοσιν ἐν Ἑπιρῶ τῆς δημοτικῆς μάλιστα παιδεύσεως καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν δι' αὐτῆς διάπλασιν καὶ μόρφωσιν.

Ἐπιθρ. 2. Τὰ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου μέσα εἰσὶ, α) ἡ σύστασις Διδασκαλείου εἰς δύο διηρημένον πρὸς μόρφωσιν διδασκάλων τῶν δημοτικῶν Σχολείων καὶ διδασκαλισσῶν τῶν Παρθεναγωγείων καὶ Νηπιαγωγείων, β) ἡ σύστασις δημοτικῶν Σχολείων τῶν ἀρρένων καὶ Παρθεναγωγείων ὅπου παρίσταται ἀνάγκη, γ) ἡ συντήρησις τῶν ἡδὴ ὑπαρχόντων, χρῆζόντων δὲ περιθάλψεως καὶ συνδρομῆς καὶ δ) ἡ ἐκδόσις διδακτικῶν καὶ ἄλλων κοινωφελῶν βιβλίων καὶ ἡ διανομὴ αὐτῶν εἰς ἄπορα δημοτικὰ Σχολεῖα ἀμφοτέρων τῶν φύλων.

Ἐπιθρ. 3. Ὁ Σύλλογος προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ κατὰ τοὺς πόρους αὐτοῦ θέλει προβαίνει εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐν τῷ 2 ἄρθρῳ ἀναφερομένων ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν μᾶλλον κατεπειρόντων ὕστερον δὲ καὶ περὶ συστάσεως Σχολείων τῆς μέσης παιδεύσεως ἢ ὑποστηρίξεως τῶν ἡδὴ ὑπαρχόντων θέλει μεριμνήσει.

Περιοδικῶς αὐτοῦ, οὐ μόνον τὸ ἔθνικόν φρόνημα ἀνακηνήσαντα, καὶ νέαν ὄθησιν πρὸς τὴν πρόδοον ἐνεργήσαντα, ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς ἐσπερίας λήξεως σοφοῖς παρασχόντα ἀφορμὴν, ἵνα χρηστάς συλλάβωσιν ἐλπίδας περὶ τῆς διὰ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, τεραστίαν ἐχόντων ἐκπολιτιστικῆν δύναμιν, ἀναγεννήσεως τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸν παγκόσμιον πολιτισμὸν.

Γιὰ τὸν Ἑποκλῆ Βασιιάδη βλ. Ὁδ. Ἀνδρεάδης, Κωνσταντῖνος Ἑποκλῆς Βασιιάδης, π. «Ἑπειρωτικὰ Χρονικὰ» 2 (1927), (Παράρτημα πρῶτον-βιογραφικόν), σ. 1-17. Ἐπίσης Ν.Β. Πατσέλης, Ὁ ἱατροφιλόσοφος Δελβινακιώτης Κωνσταντῖνος Ἑποκλῆς Βασιιάδης, Ἀθῆναι 1935 (1960). Τατιάνα Σταύρου, Ἑποκλῆς Βασιιάδης, ὁ τελευταῖος ἱατροφιλόσοφος, Ἰωάννινα 1975. Βλ. καὶ τὴν ἐπιφυλλίδα τοῦ Κ. Θ. Δημητρά με τίτλο Ἑποκλῆς Βασιιάδης, στὴν ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 14 Νοεμβρίου 1975, σ. 1-2. Ὁ Ἑποκλῆς Βασιιάδης ἔστειλε ἐπίσης μελέτες καὶ ἐργασίες του σὲ γνωστὰ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Κωνσταντινουπόλεως. Λόγοι καὶ ἄρθρα του εἶχαν δημοσιευθεῖ, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ συγκεκριμένες περιπτώσεις, στὸ π. «Ἐπτάλοφος Νέας», τεύχ. 25 (1866), καθὼς καὶ στὴν ἐφημ. «Κλειῶν Τεργέστης», φ. 80-81 (1863).

1. Βλ. Ἐπιτηρῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἔτος Α' (1872-1873), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1873, σ. 45-47. Πρβλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα (Κεστοράτι Ἀργυροκάστρου: 1874-1891), Ἰωάννινα 1985 (ἔκδ. Ἰδρύματος Βορειοηπειρωτικῶν Ἐρευνῶν), σ. 35, 37 κ.ά.

2. Βλ. Ἐπιτηρῆς, ὁ.π., σ. 3-9.

Ἄρθρ. 35. Ἡ σύστασις Διδασκαλείων ἐκατέρων τῶν φύλων ἔσται ἐκ τῶν πρώτων τοῦ Συλλόγου μελημάτων.

Ἄρθρ. 36. Οἱ ὑπότροφοι μαθηταὶ καὶ μαθήτριά τοῦ Διδασκαλείου λαμβάνονται ἐκ τῶν ἀριστευόντων ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου προστατευομένοις δημοτικοῖς Σχολείοις, εἰς δὲ ὑπόχρεοι μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν αὐτῶν νὰ διδάξωσιν ἐπὶ τριετίαν, ὅπου ἂν ἐγκρίνη ὁ Σύλλογος, λαμβάνοντες τὸν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀνάλογον μισθόν.

Ἄρθρ. 37. Αἱ ἐφορίαι τῶν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου προστατευομένων Σχολείων ὀφείλουσι νὰ υποβάλλωσιν ἐτησίως τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ ἔκθεσιν περὶ τῶν διδασκομένων μαθημάτων, τῶν διδασκόντων, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, καὶ περὶ τῶν μέσων καὶ δαπανῶν τῆς Σχολῆς· ἄλλως παύουσιν αἱ παρὰ τοῦ Συλλόγου χορηγοῦμεναι συνδρομαί.

Ἄρθρ. 47. Ἡ σφραγὶς τοῦ Συλλόγου πέριξ μὲν φέρει τὴν ἐπιγραφὴν **ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΣΥΛΛΟΓΟΣ**, περὶ δὲ τὸ μέσον φηγόν μετὰ πελειάδος καὶ ἱερείας.

Τὰ ἰδρυτικὰ μέλη¹, μετὰ τὴν σειράν ποῦ ἐμφανίζονται στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, εἶναι τὰ ἑξῆς:

†Ὁ Δέρκων Νεόφυτος	Ἄ. Τάγης
Χρηστάκης Ζωγράφος	Γ. Χρισώτης
Κ. Καραπάνος	Δ. Στεργιάδης
Ἡ. Βασιάδης	Δ. Μαλιάδης
Ἰ. Σάββας	Ζ. Θ. Ζήσης
Β. Σαρακιώτης	Σ. Βουτυρᾶς
Ι. Δ. Λιάμπης	Πέτρος Ἰ. Κέσσης
Στ. Οικονομάκης	Κύρος Σπυρίδης
Ν. Κρικώτσος	Ν. Δούνδης
Ἰ. Κρικώτσος	Χ. Κ. Βασιλείου
Κ. Θ. Ζήσης	Μ. Βελλογιάννης
Δ. Πασπαλλῆς	Κ. Δ. Παππαδόπουλος
Ν. Παππαρβούσης	Π. Σαλαμπάντας
Γ. Μπίτζινος	Κων. Παππαδόπουλος
Μ. Κωνσταντινίδης	Σ. Κωστόπουλος
Γ. Λαζόπουλος	Χρ. Γ. Κλωταῖος

1. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 11-12.

Ν. Δουρδούφης	Κ. Γότσου
Γ. Καλπάκας	Στ. Δημητρίου
Σπ. Κων. Μάντσος	Δ. Ντίκου
Α. Δ. Παριδης	Σ. Αάλκας
Μ. Πανταζής	Γ. Τσάχος
Μ. Παρχνίκας	Α. Δημητρίου
Ι. Καμινερίδης	Ι. Κοντόπουλος
Α. Λιούμας	Π. Κόκκινος
Γ. Κ. Σάββρος	Φ. Νικολάου
Ἄθ. Ἀλιεύς	Ι. Κούλις
Φ. Μπορνόζη	Χ. Ἡλιάδης
Τ. Μηλιώτης	Γ. Καζιζινόπουλος
Ι. Ζίννης	Π. Τσίμος
Θ. Γεωργιάδης	Χ. Δ. Τσίμος
Ν. Ι. Καραγιαννόπουλος	Ν. Αίλιο Παππᾶ
Κυριάκος Μπάκουλας	Δ. Ζωΐδης
Ν. Θ. Σουλλίδης	Π. Ἐξάρχου
Δ. Λαζόπουλος	Ι. Μιχαηλίδης
Στ. Χαρίτος	Π. Οἰκονομίδης
Π. Μπόλος	Χρ. Τσιότσος
Γ. Βασιλειάδης	Στ. Χ. Παππᾶ Βασιλείου
Χαρ. Χ. Γιαννόπουλος	Ι. Φούφας
Χρ. Κιτσούλης	Χ. Χατσόγλου
Ἄπ. Ζώνις	Ι. Κορνάρης
Ἱερεὺς Χρῆστος Κκαλυβίτης	Π. Παππαδόπουλος
Κ. Σῆνος	Κ. Πετσάνης
Χ. Σ. Κύρου	Ἱερεὺς Χρῆστος Σακελλάριος
Σπ. Κάππος	Ἱερεὺς Νικόλαος Παππαδόπουλος
Δ. Γκίκας	Π. Μπίρκος
Χρ. Γαλίτσος	Ι. Γ. Λάμπρος
Δ. Τσάνης	Ν. Γεωργάκης
Ι. Μ. Κώνστα	Ἄδελφοὶ Τσαταλοπούλου
Β. Σπυρίδωνος	Δ. Κηργώτης
Β. Μεντσιώφ	Ν. Δρικόπουλος
Ι. Ἡλίας	Α. Μαρτίκου
Χ. Καλυβᾶς	Ι. Β. Δούτζης
Λ. Ἀθανασίου	Σ. Ζήστου Σταύρου

Τὰ μέλη τοῦ πρώτου διοικητικοῦ συμβουλίου¹, μὲ τις ἀρμοδιότητές τους, ἤταν τὰ ἀκόλουθα:

Χ. Ζωγράφος Ἐπίτιμος Πρόεδρος

Ὁ Μητροπολίτης Δέρκων Νεόφυτος Πρόεδρος

Ἀντιπρόεδροι Κ. Καραπάνος

Ἡ. Βασιιάδης

Γενικός Γραμματεὺς Γ. Λαζόπουλος

Εἰδικὸς Γραμματεὺς Γ. Σάββος

Ταμίας Ι. Λιάμπης

Σύμβουλοι Β. Σαρακιώτης

Στ. Οἰκονομάκης

Δ. Μαλιάδης

Ζ. Ζήσης

Ἴ. Καμινχρίδης

Μ. Παρανίκας

Στὴν πρώτη ἐτήσια γενική συνέλευση τοῦ Συλλόγου ὀριστικοποιήθηκε ἡ σύνθεση τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου²: ὁ μητροπολίτης Δέρκων ὀνομάστηκε ἐπίτιμος πρόεδρος, πρόεδρος ανέλαβε ὁ Κ. Καραπάνος, ἀντιπρόεδρος ὁ Β. Σαρακιώτης, εἰδικὸς γραμματέας ὁ Δ. Γκίκας καὶ μέλη ὀρίστηκαν ὁ Γ. Χασιώτης καὶ ὁ Μ. Βελλογιάννης.

Δεκαπέντε περίπου χρόνια ἀργότερα ὁ Βασιιάδης ὑπογράμμισε τὸ βραχύτερο στόχο τοῦ Συλλόγου στὴν ὁμιλία του στὰ εἰκοσιπεντάχρονα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ.³

«Πρώτη ἀρχὴ τοῦ Συλλόγου· ὅτι ἦν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἔμεινε εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη φιλολογικὸν ἴδρυμα, πᾶσαν ἀποκλείων ρητῶς πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν συζήτησιν διὰ τοῦ 31 ἄρθρου τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ, καλλιερῶν δὲ μόνον, ὅση αὐτῷ δύναμις, τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, καὶ

1. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 13.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, ὁ.π., σ. 13.

3. Βλ. Κ. Ἡροκλῆς Βασιιάδης, Λόγος κατὰ τὴν Εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ Συλλόγου γενομένην τῇ 7/19 Σεπτεμβρίου 1886, π. α' ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Εἰκοσιπενταετηρίς 1861-1886», παράρτημα τοῦ ΙΗ' τόμου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, σ. 5-6.

πρὸς διάδοσιν αὐτῶν κατὰ τὰς ἡμετέρας χώρας ἀκαμάτως ἀγωνιζόμενος· τοιοῦτος ἦν ὁ σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, καὶ τοιοῦτον πιστῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐτήρησεν αὐτὸν ὀρθῶς καὶ δικαίως λογιζόμενος, ὅτι τῶν ἰδρυμάτων ἐκεῖνα, ἃ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν ἐπιλανθανόμενα, εἰς ἄλλα ἐπιδίδονται παρεκτρεπόμενα, ταχέως παρακμάζουσι καὶ καταρρέουσιν ἐξαφανιζόμενα· τούτων οὐδεμία ἄλλη φθοροποιὸς αἰτία ἢ ὅτι τοῦ σκοποῦ ἐξέστησαν, δι' ὃν ἴδρυνται· ἀλλ' ὁ Σύλλογος ἀπὸ ταύτης τῆς λύμης ἑαυτὸν προφύλαξε. Διὰ τοῦτο ὅτι τοῖς ἄλλοις γίνεται φθορὰ καὶ καταστροφή, ἐγένετο αὐτῶ αἰτία προαγωγῆς καὶ εὐδοκίμησεως».

Τὰ παραθέματα ἔχουν τὴ σημασίαν τους. Ὁ Βασιᾶδης ἀπὸ τὸ 1871 δὲν ὑπολόγισε μόχθους καὶ θυσίας προκειμένου νὰ ἐκπληρώσει τοὺς στόχους τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου. Ἡ Ἑπειρος ἐξἄλλου ἦταν ἡ ἰδιόκτητη πατρίδις του. Πρῶτος πρόεδρος τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου ἐκλέχθηκε ὁ Κωνσταντῖνος Καραπάνος¹ τὸ 1872 καὶ πρὸς αὐτὸν δικεῖβιβαζε ὁ Βασιᾶδης δύο χρόνια ἀργότερα «Ἐκθεσιν τῆς πρὸς σύνταξιν κανονισμῶν τῶν ἐν Ἑπιρῶ Ζωγραφεῖων καὶ τῶν ἐν Θράκῃ Ζαριφεῖων συσταθησομένων Διδασκαλείων καὶ τῶν προσηρητημένων αὐτοῖς προτύπων δημοτικῶν σχολείων ἐπιτροπῆς»². Τὴν Ἐκθεση εἶχε συνθέσει στὸ μεγαλύτερό της μέ-

1. Ὁ Ἑπειρώτης (Ἄρτα) Κ. Καραπάνος (1840-1914), μετὰ τὰ πρῶτα μαθήματα ποὺ παρακολούθησε στὰ Ἰωάννινα καὶ τὴν Κέρκυρα συνέχισε νομικὰς σπουδὰς στὴν Ἀθήνα καὶ στὸ Παρίσι. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Κων/πολὴ καὶ νομειώθηκε τὴν κόρη τοῦ γνωστοῦ τραπεζίτη Χρηστάκη Ζωγράφου, μετὰ χρήματα τοῦ ὁποίου ἴδρυσεν τὸ 1870 τὴν Ἑταιρεία Τροχιοδρόμων Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπρόκειτο γιὰ τὴν πρώτη μεγαλοεπιχείρησιν Ἑλλήνων κεφαλαιοκρατῶν, οἱ ὁποῖοι συνεργάζονταν μετὰ τὴν ἐπίσημη Τράπεζα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Δύο χρόνια ἀργότερα πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυσιν τοῦ τραπεζικοῦ κολοσσοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῆς Αὐστροτουρκικῆς Πίστης. Δραστηριοποιήθηκε ἐπίσης στὴν πολιτικὴν, σὲ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ γενικότερα στὸν πολιτιστικὸν τομέα. Σὲ δική του πρωτοβουλία ὀφείλονται οἱ ἀνασκαφὰς ποὺ ἔγιναν τὸ 1876 στὴ Δωδώνη. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του δημοσίευσεν στὸ ἐκτενὲς μελέτημά του *Dodone et ses ruines* (Παρίσι 1877). Ἄρθρα, ἔρευνες καὶ μελέτες του δημοσίευσεν στὸ περιοδικὸν τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Ἀμέσως μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Ἄρτας (Ἰούλιος 1881) στὸ ἑλληνικὸν βασίλειον ὁ Καραπάνος ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος στὴν πολιτικὴν. Ἀπὸ τὸ 1882 ἐκλεγόταν διαρκῶς βουλευτὴς Ἄρτας. Συμμετεῖχε στὰ κυβερνητικὰ σχήματα τοῦ Θεόδωρου Δηλιγιάννη ὡς ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν, Ναυτικῶν καὶ Δικαιοσύνης. Βλ. Κ. Γαρδίκια - Ἀλεξανδροπούλου, Ὁ Κ. Καραπάνος καὶ οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν προσάρτησιν Θεσσαλίας καὶ Ἑπιρῶ, π. «Δελτίον τῆς Ἐθνολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος», τόμ. 26 (1983), σ. 327-382. Χάρης Ἐξερτζόγλου, Προσαρμοστικότητα καὶ πολιτικὴ ὁμογενειακῶν κεφαλαίων. Ἑλληνες τραπεζίτες στὴν Κωνσταντινούπολιν: τὸ κατὰστάμημα «Ζαρίφης Ζαφειρόπουλος», 1871-1881, Ἀθήνα 1989, σ. 34, 36, 39, 40.

2. Βλ. Ἐπετηρίς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἔτος Β', 1873-1874, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1875, σ. 267 κ.ε. Πλήρες τὸ μεμνομένης Ἐκθέσεως ἀναδημοσιεύεται στὸ Ἐπίμετρο αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

ρος καὶ ἀνέγνωσε στὶς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου ὁ Γεώργιος Χασιώτης, εἰσηγητὴς εἰδικῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς. Τὴν ἐπιτροπὴ ἀποτελοῦσαν πλὴν τοῦ Γ. Χασιώτη, οἱ Κ. Ξανθόπουλος καὶ Δ. Μαρούλης.

Ἡ ἔκθεσις ἦταν χωρισμένη σὲ δύο ἐνότητες, στὴ γενικὴ καὶ τὴν εἰδική. Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ γενικὸ, περιεῖχε γενικὲς ἀρχές, τοὺς κανονισμοὺς τῶν διδασκαλείων καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν σχολείων, ἐνῶ στὸ δεύτερο μέρος περιέχονταν ἀπόψεις καὶ κκευθύνσεις πρκατικῶ χρακτῆρα.

Ὁ βασικὸς προσανατολισμὸς ἦταν φανερὸς ἀπὸ τίς πρῶτες γραμμὲς τῆς ἀνακοίνωσης:

«Ἡ δημοτικὴ παιδείαις, ἡ ὀρθότερον γενικὴ ἢ ἐθνικὴ ὡς ἐκ τῆς εὐρύτητος καὶ τοῦ σκοποῦ, προτίθεται καθ' ὅλον μὲν τὴν παναορόνιον ἀνάπτωξιν τῶν φυσικῶν, ἠθικῶν καὶ νοερῶν δυνάμεων σύμπαντος τοῦ ἔθνους διὰ τοῦ φωτισμοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς θελήσεως πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀληθές, ἀγαθόν, καλόν, μέγα, ὑψηλόν, ἰδίαι δὲ τὴν διέγερσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς φιλοπατρίας καὶ φιλογενείας καὶ πρόσκτησιν τῶν ἀναγκαίων παντὶ πολίτῃ βιοποριστικῶν γνώσεων. [...]

Παμμεγίστη ἀρα ἡ ἀξία καὶ ἡ δύναμις τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως κοινῆς ὑπαρχούσης παντὶ πάσης τάξεως πολίτῃ καὶ ἀμφοτέροις τοῖς φύλοις, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων παιδευούσης τὰ τέκνα τοῦ λαοῦ ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις καὶ ἐνσταλαζούσης ἐν τῇ καρδίαι αὐτῶν τὰς ὕμεις ἀρχὰς τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐφ' ὧν στηριζομένη καθίσταται ἡ στερεὰ καὶ ἀκράδαντος κρηπίς τῆς εὐημερίας παντὸς ἔθνους»¹.

Ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου ἔδινε ἰδιαιτέρη σημασία στὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἔκανε ἐκτενὴ ἀναφορὰ στὴν πικιδεῖα τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ τῶν ρωμαίων. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ κριτικὴ στάση μὲ τὴν ὁποία ἀντιμετώπισε τὴ διάδοση τῶν γραμμάτων στὴν Εὐρώπη.

Ὁ Γ. Χασιώτης² ὑπῆρξε ὁ βασικότερος ἐκφραστὴς ὧλων, σχεδὸν, τῶν ἐκπαιδευτικῶν κκευθύνσεων ποὺ εἶχεν ἐμφανιστεῖ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα. Ζηγορίσιος τὴν κκατωαγωγή δέχτηκε τίς ἐπιδράσεις ποὺ ἀσκοῦσε ἡ μεγαλοαστικὴ κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης μὲ τὰ μεγάλα τῆς ἀνοίγματα στὴν οἰκονομία καὶ στὸν πολιτισμὸ. Ὡς Ἡπειρώτης, φιλέρευνος καὶ ἀνήσυχος μὲ ἀναμφισβήτητη ἀγάπη καὶ νοσταλγία γιὰ τὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του ἔρχεται σὲ ἐπαφή μὲ κκαίρια προβλήματα τῆς τότε ἐκπαιδευτικῆς πρκαμτικότηας. Οἱ ἐμπειρικὲς του γνώσεις, οἱ ἔρευνες καὶ οἱ μελέτες του ἔχουν κυρίως ὡς ἐπικεντρο τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση τῆς Ἡπείρου. Αὐτὸς ὁ πρῶτος προσανατολι-

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', δ.π., σ. 270.

2. Βλ. Ἄπ. Ἀνδρέου (ἐπιμ. σχόλια), Γεώργιος Χασιώτης: Ἡ παρ' ἡμῖν δημοτικὴ παιδείαις ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Κων/πόλεως μέχρι σήμερα, Θεσσαλονίκη 1990.

σμός διευρύνει τοὺς ἐρευνητικούς του ὀρίζοντες μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ὑποδειγματικὴ ἐργασίᾳ *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu'a nos jours*, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Παρίσι τὸ 1881¹.

Ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς εἶχε ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ τὰ μέλη της², ὅταν ὑποβλήθηκε στὸν Ἡ. Βασιᾶδη. Ὁ τελικὸς ἀποδέκτης τῆς Ἐκθεσης Κ. Καραπάνος δὲν ὑποστήριξε μόνον ἠθικὰ τὸ ἐγχείρημα. Γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν σκοπῶν τοῦ Ἑπειρωτικοῦ Συλλόγου διέθεσε τὸ ποσὸ τῶν δέκα χιλιάδων φράγκων «ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς βραβεῖα καὶ ἀνετέθη εἰς εἰδικὴν ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν μελῶν ταύτης τῆς ἐπιτροπῆς ἐκλεχθεῖσαν, ἥτις παρασκευάσασα τὸ πρὸς βράβευσιν διδακτικῶν βιβλίων γενικὸν πρόγραμμα ὑποβάλλει δι' ὑμῶν τῇ ἐγκρίσει τοῦ Συλλόγου»³.

Ὁ Ἑπειρωτικὸς Σύλλογος, ἰδρυμένος ἀπὸ τὸν Φιλολογικὸ, εἶχε ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ αὐτὸν καὶ λειτουργοῦσε μὲ βάση τὴν ὑποδείξεις του.

Συγκεκριμένα ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε ἐκπονήσει λεπτομερικὸ κανονισμό γιὰ τὴν ὀργάνωση διδασκαλείων, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἰδρῦσουν ὁ Χρη-

1. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου εἶναι: G. Chassiotis, *L' Instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople par les Turcs jusqu' a nos jours, avec statistique et quatre cartes figuratives pour l'année scolaire 1878-1879*, Paris 1881.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ἔ.π., σ. 267-269.

3. Βλ. Ἐπετηρίς Β', ἔ.π., σ. 338. Ὁ Κ. Καραπάνος σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ἡ. Βασιᾶδη (Κων/πολη, 29 Μαρτίου 1874) ἐκφράζει τὴν ἀπόφασίν του γιὰ τὴ σημασία τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης καὶ ἀναγγέλλει τὰ βραβεῖα ποὺ θὰ λάβουν οἱ συγγραφεῖς σχολικῶν ἐγχειριδίων: «... Μετὰ πολλῆς δὲ εὐχαριστήσεως ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν διδασκαλείων εἰδικῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις μετὰ σπουδαίαν μελέτην, κανονίσασα πληρῶς τι σύστημα δημοτικῆς παιδείας, ἀπεφάσισε τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς ὅλα, εἰ δυνατόν, τὰ σχολεῖα τοῦ ἡμετέρου ἔθνους».

Νομίζων δέ, ὅτι ἡ πραγματοποίησις τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ ἡ παραδοχὴ ἐνὸς τελειότερου καὶ ὁμοιομόρφου συστήματος διδασκαλίας παρ' ὅλων τῶν σχολείων, ἀπαιτεῖ τὴν ἵσχυρὴν τῶν ἀναγκῶν πρὸς τοῦτο διδακτικῶν βιβλίων λαμβάνω τὸ θάρρος νὰ ἀναθέσω εἰς τὴν ἀγωνοδικίαν τοῦ οὐ ἐπαξίως προέσταθε Συλλόγου, ἀγώνισμα ἐκ φράγκων δέκα χιλιάδων, διανεμηθησομένων εἰς δέκα ἐννέα βραβεῖα, ἅτινα θέλει ἀπονείμει ὁ Σύλλογος ἐντὸς ἑξαετίας εἰς τοὺς συγγράφοντας τὰ ἀρμοδιώτερα καὶ καταλληλότερα διὰ τὰ δημοτικὰ Σχολεῖα βιβλία, κατὰ τὸ πρόγραμμα τῆς δημοτικῆς παιδείας, ὅπερ συνέταξεν ἡ ἐπιτροπὴ Διδασκαλείων Ἐπιτροπῆς».

Πράγματι, ἡ Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς ἔκλινε μὲ τὸ «Γενικὸν Πρόγραμμα Καραπάνου Ἀγῶνος εἰς ἑκδοσὶν μεθοδικῶν διδακτικῶν βιβλίων πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων» (σ. 339-340). Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἡ Ἑλληνορθόδοξη Κοινότητα τῆς Τεργέστης ἱδρυε τὸ Οἰκονόμειον Βραβεῖον μὲ ἄλλα κίνητρα καὶ ἄλλους στόχους. Ἀποτελοῦν ἀνοιχτὰ ζητήματα πρὸς ἔρευνα καὶ μελέτη.

στάκης Ζωγράφος¹ καὶ ὁ Γ. Ζαρίφης². Οἱ συντάκτες τοῦ κινουμένου, γνωστοὶ λόγιοι τῆς ἐποχῆς, ἀνκφέρονται στὰ κυριότερα ἐκπαιδευτικὰ συστήματα τῆς Εὐρώπης, τὰ ἀξιολογοῦν, εἶναι ἐνκντίον τῆς αὐτοῦσις μεταφορᾶς καὶ ἀντιγραφῆς τους καὶ προτείνουν πρόγραμματα τοῦ ὁποῖου οἱ σκοποὶ εἶναι σύμφωνοι μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὶς περὶ δόσεις τοῦ ἔθνους³, ὅπως ὑπογραμμίζουν.

Ἡ σύσταση νηπιαγωγείου, κατὰ τὸ Σύλλογο, ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα τα παιδευτικῆ, κοινωνικῆ καὶ ἐθνικῆ. Τὸ νηπιαγωγεῖο εἶναι τὸ ἀπαραίτητο ἀρχικὸ τμήμα ἐνὸς προτύπου δημοτικοῦ σχολείου. Περιγράφονται οἱ κτιρικαὶ ἐγκαταστάσεις καὶ γίνεται διεξοδικὴ ἀνάλυση τῆς προσχολικῆς ἀγωγῆς σὲ σχέση μὲ τὶς ὡς τότε γνωστὰς καὶ δοκιμασμένες στὴν Εὐρώπη διδακτικὰς καὶ παιδαγωγικὰς μεθόδους. Γίνεται ἐπίσης μνεῖα τοῦ ἡνωστοῦ «Ὁδηγοῦ περὶ μεθόδων» τοῦ Ἰ. Κοκκῶνη καὶ τῶν «Συμβουλῶν καὶ

1. Γὰ τὸν Χρηστάκη Ζωγράφου (1820-1898) βλ. Κων. Ι. Κίτσος, *Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα*, ὁ.π., σ. 23-31.

2. Γὰ τὸν Γεώργιο Ζαρίφη βλ. Χάρης Ἐξερτζόγλου, *Προσαρμοστικότητα καὶ πολιτικῆ*, ὁ.π.

3. Τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ γενικὰ ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἐλληνικὴ παιδεία εἶναι συνεχῆς. Ἡ μακρὰ τῆς διάρκειας καὶ πορεία ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς καὶ τὸν 19ο αἰ. εἶναι ἀδιάσπαστη καὶ ὡς τέτοια πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται: [...] *νομίζομεν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων ἀρνηθήσεται, οἰονόησθε καὶ ἂν ἔχη ἐπ' αὐτοῦ κράτος τὸ νῦν τῆς δημοτικῆς παιδείας σύστημα, ὅτι δὲν πρέπει καὶ ἡμεῖς νὰ ἐξέλθωμεν τῆς παιδευτικῆς θέσεως, ἐν ἣ διατελοῦμεν, καθιστῶντες καὶ παρ' ἑμῖν τὴν δημοτικὴν παιδείαν βελτίω καὶ ἀξίαν τοῦ αἰῶνος, ἐν ᾧ ζῶμεν, καὶ τῶν ἀγῶνων καὶ θυσιῶν, οὓς καταβάλλουσι πολλοὶ οἱ ἡμέτεροι ὁμογενεῖς. Κατορθώσεται δὲ τοῦτο, ἂν ἀναμνησκόμεθα τῆς χρυσῆς συμβουλῆς, ἣν ὁ Σωκράτης δίδουσι Περικλεῖ τῷ υἱῷ Περικλέους τοῦ πάνυ καὶ τῆς Ἀσπασίας ἐρωτῶντι «τί ἂν ποιοῦντες οἱ Ἀθηναῖοι ἀναλάβοιεν τὴν ἀρχαίαν ἀρετὴν; Οὐδὲν ἀπόκρονον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀποκρίνεται ὁ Σωκράτης, ἀλλ' εἰ μὲν ἐξευρόντες τὰ τῶν προγόνων ἐπιτηδεύματα μηδὲν χεῖρον ἐκείνων ἐπιτηδεύσαι, οὐδὲν ἂν χεῖρους γενέσθαι. Εἰ δὲ μή, τοὺς γε νῦν πρωτεύοντας μιμούμενοι καὶ τοῦτως τὰ αὐτὰ ἐπιτηδεύοντες, ὁμοίως μὲν τοῖς αὐτοῖς χρώμενοι, οὐδὲν ἂν χεῖρους ἐκείνων εἶεν, εἰ δ' ἐπιμελέστερον καὶ βελτίως». Καρῶς λοιπὸν ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις ἐπιτηδεύωμεν ὡς πρὸς τὴν δημοτικὴν παιδείαν, καλλιεργῶντες τὴν ἀθάνατον ἡμῶν μητρικὴν γλῶσσαν, τὴν μουσικὴν θεραπεύοντες καὶ ποίησιν καὶ εἰς τὴν γυμναστικὴν ἐξασκούμενοι ὡς ἐκείνοι· καρῶς ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτὰ τοῖς νῦν πρωτεύουσιν ἔθνεσιν ἐπιτηδεύωμεν εὐδρόντες τὴν δημοτικὴν παιδείαν καὶ βελτιοῦντες ἐν πάσι τὰ δημοτικὰ ἡμῶν σχολεῖα, ἐν τοῖς διδασκάλοις, ἐν τοῖς μαθήμασι, ἐν ταῖς μεθόδοις, ἐν τοῖς διδακτικοῖς βιβλίοις, ἐν τῇ ἐπιβλέψει καὶ λοιποῖς, καὶ ἀεὶ μετακινῶντες τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα κατὰ τὴν ὁρτὴν τοῦ Ἰσοκράτους συμβουλὴν «τὰς ἐπιδόσεις ὀρῶμεν γυνομένης καὶ τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων οὐ διὰ τοὺς ἐμμένοντας τοῖς καθεστῶσι, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐπανορθοῦντας καὶ τολμῶντας ἀεὶ τι κινεῖν τῶν μὴ καλῶς ἔχόντων». Οὕτω δὴ σκεπτομένη ἡ ἐπιτροπὴ καὶ καθυποβάλλουσα ταῦτα τῇ ἐπιψηφίσει καὶ ἐπιδοκίμασί τῶν Συλλόγων ἐπικαλεῖται τὴν σύντονον αὐτῶν προσηγὴν καὶ μελέτην ἐπὶ τοῦ σπουδαιότατου τούτου ζητήματος. (Ἐπετηρὶς, Β', ὁ.π., σ. 269).*

ὀδηγιῶν) γιὰ τὰ νηπιαγωγεῖα ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία. Ἐκτός ἀπὸ αὐτὸ τὸ θεωρητικὸ μέρος ὁ κινονισμὸς περιέχει γενικὸ καὶ εἰδικὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν τριῶν τάξεων τοῦ νηπιαγωγείου.

Ἡ ἐκπαιδευτικὴ αὐτὴ ἀπόπειρα, τολμηρὴ στὴ σύλληψή της καὶ εὐρύτερα ἐθνικὴ, ἔχοντας πάντα ὡς βάση τὴ βαλκανικὴ γωγγραφία σὲ σχέση μὲ τὸν ἑλληνισμὸ ὡς ἰδεολογία καὶ τοὺς Ἑλληνας τῆς δισποραῶς, ἐντάσσεται στὶς μεγαλεπήβολες πρωτοβουλίες τῆς ἑλληνικῆς ἀστικῆς τάξης ποὺ ἀναπτυσσόταν ριζαία ἀπὸ τὸ 1850 καὶ ἔπειτα μέσα στὴν πρωτεύουσα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ περιθωριοποιούσε συστηματικὰ τὸν οικονομικὸ ρόλο τῶν τουρκικῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ στραμάτων. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ οικονομικὴ κάλυψη τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος ἀπαιτοῦσε τεράστιες δαπάνες. Ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν γενικῶν καὶ εἰδικῶν σκοπῶν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ὅπως τοὺς ἔννοεῖ ὁ Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος, εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιδίωξη τῆς συντήρησης, τῆς υπεράσπισης ἀλλὰ καὶ τῆς διάδοσης βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς ταυτότητος κηθῶς καὶ ἡ προσπάθειά ποὺ καταβάλλεται γιὰ τὴν δικτηρηθοῦν οἱ ἐσωτερικὲς τουλάχιστον ἰσορροπίες, ἀφοῦ ὑποκαθίστανται ἀπὸ τὸ Σύλλογο βασικοὶ θεσμοί, ὅπως εἶναι τὸ ἑλληνικὸ κράτος, γιὰ τὸ ὀθωμανικὸ δὲ γενναῖα ζήτημα, καὶ ἡ ἐκκλησίαι.

Εἰδικότερα:

Προτεινόταν ἡ ἴδρυση πρότυπου νηπιαγωγείου καὶ δημοτικοῦ σχολείου, τὰ ὁποῖα θὰ ὑπάγονταν στὸ διδασκαλεῖο. Σκοπὸς τοῦ διδασκαλείου ἦταν «ἡ σκόπιμος καὶ χριστιανικὴ ἐκπαίδευσις καὶ μόρφωσις διδασκάλων τῆς ἐθνικῆς ἢ δημοτικῆς καλουμένης παιδείσεως. Τοῦτο δὲ κατορθοῦν διὰ τῆς συμμετροῦ καὶ ἁρμονικῆς τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων ἀγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως κατὰ τοὺς τῆς παιδαγωγικῆς κανόνας μετὰ τοῦ πορισμοῦ τῶν πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος ἀναγκαῖων γνώσεων καὶ βοηθημάτων»¹. Ὁ σκοπὸς τοῦ νηπιαγωγείου, κατὰ κάποιον τρόπο ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Πλάτωνος, ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴν εἶχε ὑπόψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε καὶ νέφω καὶ ἀπκλῶ ὄψωον· μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημῆνυσθαι ἐκάστῳ»². Ἡ ἐπιτροπὴ θεωρεῖ εὐτύχημα τὴ σύστασή κατὰ τὸ δυνατὸ περισσότερων νηπιαγωγείων στὶς ἀλύτρωτες περιοχὲς «πρὸς ταχύτεραν ἐξάπλωσιν τῆς γλώσσης καὶ διάδοσιν τῶν δι' αὐτῆς ὄγιων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν»³.

1. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ἔ.π., σ. 295.

2. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ἔ.π., σ. 308.

3. Βλ. Ἑπετηρίς, Β', ἔ.π., σ. 308.

Εύκολα γίνεται φανερό ὅτι μέσχα ἀπὸ τὴν παιδεία καὶ εἰδικότερα τὴν ἄτυπη θεσμικὴ τῆς ἔκφραση τὴν ἐκπαιδευση ἐπιχειρήθηκε μὴ μεγάλη ποιητικὴ μεταβολὴ ἢ ὅποια, πέρα ἀπὸ τὸν κοινωνικὴ τῆς χαρακτηρη ἀναδεικνυε τὴ σημασία βρασικῶν ἔθνικῶν χαρακτηρηστικῶν, ὅπως εἶναι ἢ γλώσσα, ἢ θρησκεία, τὰ ἔθιμα, οἱ περὶ δόσεις καὶ γενικὰ ὁ ἔθνικὸς πολιτισμὸς.

Ἐξἄλλου στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσηγήσεως, τῆς Ἐκθέσεως ποῦ ἀνέγνωσε ὁ Χασιώτης, στὸ πρῶτο μέρος, τὸ Γενικόν, γινόταν ἀκριβῆς λόγος γιὰ τὸν οὐσιαστικὸ σκοπὸ τῆς μορφώσεως¹, ὅπως ὑπογραμμίστηκε.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀναφερόμενη στὴν ἴδρυση νηπιαγωγείου τόνιζε τὴν ἀνάγκη ἀνεργεσης εἰδικοῦ οἰκοδομήματος καὶ παράλληλα περιέγραφε τὸ παιδαγωγικὸ σύστημα (α) τὸ οἰκοδόμημα β) ἢ ἐν αὐτῷ ἀγωγή καὶ προπαιδεύσεις². Ὁ Χασιώτης γνώριζε πολὺ καλά ὅτι στὴν Εὐρώπη δύο παιδαγωγικὰ συστήματα ἐφαρμόζονταν μὲ ἐπιτυχία, ἕνα στὴ Γαλλία καὶ τὸ ἄλλο στὴν Ἑλβετία καὶ στὴ Γερμανία, καὶ αὐτὰ ἀνέλυε στὴν Ἐκθεση ποῦ ὑπέβλεπε στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ κείμενο καταληκτικὸ σημεῖο τῆς περιγραφῆς τοῦ ὁ Χασιώτης, καθὼς ἀναφέρει τὴν ἀνάγκη τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο συστημάτων, τονίζει ὅτι «δύναται νὰ ἐμφυτευθῆ καὶ παρ' ἡμῖν τὸ μικρὸν τοῦτο σχολεῖον διατηροῦν τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν καὶ μὴ ἀπομακρυνόμενον τῶν ἡμετέρων ἠθῶν καὶ παραδόσεων ἐν τε τοῖς μαθήμασι καὶ ταῖς παιδικαῖς ἀσκήσεσιν»³.

Σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ σύστημα τὸ κτίριο ποῦ πρόκειται νὰ στεγάσει τὸ νηπιαγωγεῖο πρέπει νὰ εἶναι διώροφο. Τὸ σχολεῖο λειτουργεῖ συνήθως στὸ ἰσόγειο καὶ περιλαμβάνει διδασκῆριο, ἐστιατόριο καὶ μεγάλη αἴθουσα. Τὸ κτιριακὸ συγκρότημα ὑψώνεται σὲ εὐρύχωρη αὐλὴ, ἄσπρη στὸ μεγαλύτερὸ τῆς μέρος. Ἀρχικὰ ὁ χῶρος δὲν εἶχε δεικτροστοιχίες καὶ κήπους, πράγμα ποῦ ἔγινε ἀργότερα, γιὰ νὰ ἀσχολοῦνται τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα τοὺς χρόνια μὲ τὴ γεωργία.

Κατὰ τὸ ἑλβετικὸ καὶ γερμανικὸ σύστημα, τὸ ὅποιο ἐφηῦρε καὶ ἐφήρμοσε ὁ Froebel, τὸ νηπιαγωγεῖο λειτουργεῖ μέσχα σὲ εὐρύχωρο γήπεδο γεμάτο ἀπὸ δέντρα καὶ κήπους. Ἐνδεχομένως στὸ μέσο τοῦ γηπέδου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ ὑψωθεῖ οἰκοδόμημα μὲ αἴθουσας. Ἐπρόκειτο γιὰ παιδαγωγικὸ σύστημα ποῦ βρασιζόταν στὴν ἀξημένη αὐτοβουλία τῶν μαθητῶν. Τὸ σύστημα αὐτὸ⁴ γνώρισε μεγάλη διάδοση στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἀμερική μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐμπνευστῆ του τὸ 1852.

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 270.

2. Βλ. Ἐπετηρίς Β', ὁ.π., σ. 308.

3. Βλ. Ἐπετηρίς Β' ὁ.π., σ. 312.

4. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 308-309. Ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα ὁ Γεώργιος Ἀ. Βλάμος, στὸ σύγγραμμά του Ἡ ὕγιεινὴ τοῦ Σχολεῖου, ἐν Ἀθήναις 1904 (ἐκδ. Βιβλιοθήκης Μακρῶν) θὰ ἀναφερθεῖ διεξοδικὰ στὴν κτιριακὴ ὑποδομὴ τοῦ σχολεῖου (σ. 21-360).

Ἡ ἀγωγή καὶ ἡ προπαιδείου στὴν Ἐκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς βραβίζονταν σὲ θέσεις τις ὁποῖες περιεῖχαν τόσο τὸ γαλλικὸ, ὅσο καὶ τὸ γερμανικὸ σύστημα. Γενικὰ ἔργο τοῦ νηπιαγωγείου εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ ἡθικὴ διευκόλυνση τοῦ μικροῦ ἀνθρώπου. Ὁ παιδαγωγὸς κλιεῖται νὰ δώσει μορφὴ στὸν ἀσχημάτιστο ἀκόμη ἄνθρωπο καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐγκλιται ἡ ἀναμφισβήτηση σημασίᾳ αὐτοῦ τοῦ πρώτου σχολείου. Ἡ διδασκαλία γίνεται μὲ εὐχάριστη περιγραφικὴ ὁμιλίᾳ μικρῆς διάρκειας: «Ἡ διδασκαλία γίνεται διὰ τερπνῶν καὶ φυσικῶν διαλέξεων ἐπὶ ἀντικειμένων αἰσθητῶν ἢ πωρηματικῶν, τῆς ὕλης λαμβανομένης ἐκ τῶν πέριξ ἡμῶν ἀντικειμένων, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ παντός, ὅπερ ἐπιτηδεῖως φέρει εἰς τὸ μέσον διὰ τὰς πρώτας τοῦ παιδίου γνώσεις ἢ διδάσκαλος. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαθημάτων διαρκεῖ πλέον τῶν 15 λεπτῶν»¹.

Σύμφωνα μὲ τὸ γαλλικὸ σύστημα το νηπιαγωγεῖο λειτουργεῖ καὶ ὅλη τὴ διάρκει τῆς ἡμέρας, τὸ χειμῶνα ἀπὸ τις ἐννέα τὸ πρωὶ ὡς τὴ δύση τοῦ ἡλίου καὶ τὸ καλοκαίρι ἀπὸ τις ἐπτὰ τὸ πρωὶ ὡς τις ὄχτῶ τὸ βράδυ. Τὴν πρώτη ὥρα οἱ μαθητὲς παίζουν, συνομιλοῦν καὶ κατασκευάζουν ἐργόχειρα ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικίᾳ τους. Τις ἐπόμενες προμεσημερικῆς ὥρες εἰσέρχονται στὴν αἴθουσα διδασκαλίᾳ κατὰ φύλο καὶ ἀνάστημα καὶ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν προσευχὴ. Μετὰ τὸ θρησκευτικὸ ἄσμα κάθονται σὲ θρανία. Ἐπειτα σηκώνονται καὶ σχηματίζουν ἡμικύκλιο ἀπέναντι σὲ πινακοστάτες καὶ γράφουν ἀπομιμούμενοι τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου. Ἐπιστρέφουν στὰ θρανία τραγουδώντας τὸ ἀλφάβητο ἢ συλλαβὰς διαφόρων γνωστῶν λέξεων. Μετὰ τὸ διάλειμμα ἀρχίζει τὸ μάθημα τῆς ἀριθμητικῆς κάνοντας χρῆση ἀριθμητηρίων. Μαθίνουν νὰ μετροῦν ἀπὸ τὸ ἓνα ὡς τὸ ἕκκατό. Οἱ μεγαλύτεροι μαθητὲς ἀσκοῦνται στὴν πρόσθεση καὶ τὴν ἀφίρεση. Ἡ βασικὴ διδασκαλία γίνεται στὸ τέλος μὲ διλογικὸ τρόπο. Στις δώδεκα ἀκριβῶς τὰ παιδιὰ γευματίζουν μὲ φραγγὰ πού ἔφεραν τὸ πρωὶ ἀπὸ τὸ σπίτι. Μετὰ τὸ γεῦμα παίζουν διάφορα παιχνίδια καὶ ἀμέσως ἀκολουθεῖ τὸ ἀπογευματικὸ πρόγραμμα. Γίνεται διδασκαλία μὲ εἰκόνες, χιτράσσου γεωμετρικὰ σχήματα, κάνουν ἐκδρομὴ στὸν περιβάλλοντα χώρο ἢ ἀσχολοῦνται μὲ ἀπλὲς γεωργικῆς ἐργασίας. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἐφαρμόζετο στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἀγγλία μὲ τὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο, «πρωτόσχοιοι ἀναλαμβάνουσι τὰς ἐπὶ τῶν κινήσεων, τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς καὶ ἀριθμητικῆς ἀσκήσεις ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν καὶ ὀδηγίαν τῆς διδασκάλου»². Σὲ ἕκκατό μαθητὲς ἀντιστοιχοῦν «μία διδάσκαλος καὶ μία

1. Βλ. Ἐπετηρὶς Β', ὅ.π., σ. 309.

2. Βλ. Ἐπετηρὶς, Β', ὅ.π., σ. 310. Λίγα χρόνια πρὶν, τὸ 1867, μέλος τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ., ἀσκησε κριτικὴ στὴν ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδο μὲ ἐπιχειρήματα, ἀπόψεις καὶ προτάσεις (Γ. Σοφοκλῆς, Περὶ τῆς ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις διδασκαλίᾳ, π. Ε.Φ.Σ.Κ., ἔτος Γ' (1867), σ. 1-2.

ἐπιμελήτρια»¹. Τὸ μικρὸ σχολεῖο βρίσκεται ὑπὸ συνεχῆ ἐλεγχῶ προκειμένου νὰ ἐφαρμοστεῖ σωστὰ τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ νὰ βελτιωθεῖ².

Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα τοῦ Froebel τὰ παιδιὰ βρίσκονται ἀπὸ τὸ πρῶν μέσῃ σὲ εὐρύχωρο περίβολο τοῦ σχολείου σχηματίζοντας δύο κύκλους. Ὁ πρῶτος κύκλος περιλαμβάνει τὰ νήπια ποὺ ἔχουν ἡλικία δύο χρόνων μέχρι τεσσάρων. Στὸν ἄλλο κύκλο ἔχουν τοποθετηθεῖ τὰ παιδιὰ ἡλικίας τεσσάρων χρόνων μέχρι ἑπτὰ. Πρῶτη ἐκδήλωση τοῦ μικροῦ σχολείου εἶναι ἡ προσευχὴ ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ ἀνάλογο ἄσμα καὶ γυμναστικὴς κινήσεις. Ἀμέσως μετὰ τὰ παιδιὰ μιμνῶνται σκηναὶ γεωργικῆς ἢ ἄλλης καθημερινῆς ἐκδηλώσεως. Μέσῃ στὸν περίβολο ὑψώνεται πάνινη σκηνὴ ποὺ περιέχει τρεῖς τραπέζια μὲ χαμηλὰ θρανία. Γύρω σὲ κάθε τραπέζι κάθονται δώδεκα μνητῆς ἡλικίας τεσσάρων ὡς ἑπτὰ χρόνων, ποὺ κατασκευάζουν διάφορα στερεὰ ἀντικείμενα ἀπὸ χαρτί. Ἡ νηπιαγωγὸς παρακολουθεῖ τίς κατασκευῆς τίς ὅποιες περιγράφει μὲ ἀπλά λόγια. Οἱ δύο αὐτὲς δραστηριότητες διαρκοῦν περίπου μίᾳ ὥρᾳ μὲ τίς ἀναγκαστικὰ διακοπές. Ὅταν οἱ ἐργασίαι αὐτὲς περατωθοῦν οἱ μνητῆς τρέχουν στὶς ἄκρες τοῦ περιβόλου καὶ περιποιοῦνται ὁ καθένας τὸν μικρὸν τοῦ κήπου. Ὑπάρχουν καὶ κοινοὶ κήποι τοὺς ὁποίους καλλιεργοῦν ὁμάδες μνητῶν. Παράλληλα τὰ παιδιὰ περιποιοῦνται διάφορα ζῶα, ἀνάλογα μὲ τίς προτιμήσεις τους. Κατὰ τὸ χροنيκὸ αὐτὸ διάστημα τὰ τρεῖς τραπέζια χρησιμοποιοῦν τὰ μικρότερα παιδιὰ ποὺ κάνουν μὲ μικρὰ ξύλινα διάφορα σχήματα. Τὸ ἐκπαιδευτικὸ καὶ διδασκαλικὸ πρόγραμμα ποὺ συστηματικοποίησε καὶ ἐφήρμοσε ὁ Froebel γιὰ τὴν ἀγωγή τῶν παιδιῶν τῆς προσχολικῆς ἡλικίας συμπληρώνεται ἀπὸ μιὰ σειρά παιγνιδιῶν - δῶρων «τὰ κληθέντα παιδιᾶς δῶρα»³ ποὺ περιέχουν σὲ ἕξι κιβώτια. Εἰδικότερα: τὸ πρῶτον δῶρον εἶναι ἕξι σφαῖρες ποὺ παριστάνουν τὰ ἕξι χρώματα τοῦ πρίσματος. Τὸ δεῦτερον περιέχει τὸν κύβον καὶ τὸν κύλινδρον. Τὸ τρίτον κιβώτιον ἀποτελεῖ μεγάλος κύβος ποὺ χωρίζεται σὲ ὀκτὼ μικρότερους. Τὸ τέταρτον, πέμπτον καὶ ἕκτον κιβώτιον περιέχουν τὸν

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', β.π., σ. 310.

2. Τὸ γαλλικὸ ἐκπαιδευτικὸν σύστημα ἐφαρμόστηκε ἐν τῇ Γαλλίᾳ καὶ σὲ ἄλλες χώρας ἐπὶ ἀρκετὰς δεκαετίαι. Πρόκειται γιὰ τὰ περίφημα "Ασυλὰ ποὺ συγκέντρωναν πλῆθος μαθητῶν. Ἡ μέθοδος διδασκαλίας τῶν νηπίων ἦταν ἡ ἀλληλοδιδασκαλική, ὅπως ἐφαρμόζοντο ἐν τῇ ἀλληλοδιδασκαλίᾳ σχολεῖα. Τὰ "Ασυλὰ εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν κοινωνικὸν ἔργον. Ἄλλωστε εἶχε ὑπογραμμιστεῖ ὁ φιλανθρωπικὸς τοὺς χαρακτήρας καὶ μὲ αὐτὴν, κυρίως, τὴν ιδιότητά τοὺς πέρασαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐκπαίδευσης. Τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ποὺ καθόρισε τὴν πορείαν τοῦ πρώτου σχολείου, ἀρχικὰ ἐν τῇ Γαλλίᾳ καὶ ἔπειτα ἐν τῇ Ἀγγλίᾳ καὶ σὲ ἄλλαις χώραις, ἦταν ἀναμφίβολον τὸ σύγγραμμα τοῦ M. Cochin, Manuel des fondateurs et des directeurs des premieres écoles de l' enfance, connues sous le nom de Salles d' Asile, Paris 1833.

3. Ἐπετηρίς, Β', β.π., σ. 311.

ἴδιο κύβο, ποὺ δικιρεῖται σὲ περισσότερα κκι διαφορετικὰ τεμάχια. Τὰ πικιχνίδια αὐτὰ μὲ τὸν κικιρὸ ἐμπλουτίστηκαν κκι πολλαπλασιάστηκαν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθοῦν πλήρη ἐργαστήρια. Λίγο πρὶν τὸ μεσημέρι οἱ δραστηριότητες τελειώνουν μὲ γυμναστικὲς κικησεις κκι θρησκευτικὰ τραγούδια. Ἀκολουθεῖ γυμνα κικτὰ τάξη σὲ εἰδικὴ αἴθουσα. Μετὰ τὸ μεσημέρι ἀρχίζουν οἱ ἐργασίες τοῦ ἀπογεύματος. Γίνονται μαθήματα θρησκευτικά, φυσικῆς ἱστορίας μὲ ἀφηγηματικὸ τρόπο κκι ἀριθμητικῆς μὲ μικρὰ τετράγωνα ἢ σφαιρίδια. Οἱ ἐσπερινὲς ἐργασίες τελειώνουν μὲ κικτὰλληλο τραγούδι¹.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀσκεῖ κικριτικὴ στὰ δύο αὐτὰ συστήματα κκι ἐπισημαίνει ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἐφαρμόστηκε σχεδὸν πικντοῦ τὸ γαλλικὸ σύστημα, ὅπως μαρτυροῦν τὸ *Ἐγχειρίδιον* τοῦ Ἰ.Π. Κοκκῶνης² κκι οἱ *Συμβουλαὶ κκι ὁδηγίαὶ* τῆς M. Pape-Carpantier³ ποὺ δημοσίευσε ἡ Φιλεκαπαιδευτι-

1. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὁ.π., σ. 310-311.

² Ἀν τὸ γαλλικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα βασιζόταν στὴ μετάδοση τῶν γνώσεων μὲ ἐρωτοαπαντήσεις, στὴν καλλιέργεια τῆς μνήμης κκι τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος, τὸ σύστημα τοῦ Fr. Froebel (1782-1852) στηριζόταν στὴν αὐτενέργεια, στὶς χειροτεχνικὲς δραστηριότητες κκι γενικὰ στὶς ἐμπειρίες ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποκτήσει τὸ νήπιο χρησιμοποιοῦντας τὸ πιὸ ἀγαπητὸ μέσο, τὸ παιχνίδι. Τὸ ἐργο τοῦ Froebel εἶχε ἀπὸκρηση στὴν Ἑλλάδα, γινώρισε μεγάλη διάδοση κκι ὡς τὰ μέσα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα οἱ παιδαγωγικὲς του ἀρχὲς ἐφαρμόζονταν μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο. Γιὰ τὴν ὑπόδοξη τοῦ συστήματος τοῦ Γερμανοῦ παιδαγωγοῦ στὴν Ἑλλάδα, βλ. Αἰκατερίνη Λακικαριδῆ, Περὶ φροβελιανῶν νηπιακῶν κῆπων, π. «Παρασός», 4 (1880), σ. 946-949. — Τῆς Ἰδίας, Πραγματεία περὶ τοῦ Φροβελιανοῦ συστήματος, ἐν Ἀθῆναις 1885. Βλ. ἐπίσης κκι: Κανονισμὸς τοῦ Ἀστικοῦ Παρθεναγωγεῖο τῆς Ἀσπασίας Βλ[αίου] Σκορδέλη, ἐν Ἀθῆναις 1888, σ. 4:

1. Τὸ Ἀστικὸν Παρθεναγωγεῖον περιλαμβάνει τρία τμήματα: I τὸ Νηπιαγωγικόν, II τὸ Προκαταρκτικόν κκι III τὸ Ἀνώτερον.

2. Ἐν τῷ Νηπιαγωγικῷ τμήματι φοιτῶσι παῖδες 4-6 ἐτῶν ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἐπὶ ἐν ἢ δύο ἔτη. Ἡ δ' ἐν αὐτῷ ἀγωγή κκι διάπλασις ἐνεργεῖται κατὰ τὸ Φροβελιανὸν σύστημα. Ἐν αὐτῷ γράμματα οἱ παῖδες δὲν διδάσκονται ἀλλὰ ρυθμίζεται μὲν ἡ μηρικὴ αὐτῶν γλώσσα διὰ παιδικῶν διηγήσεων κκι περιγραφῶν, ἀναπτύσσεται δὲ τὸ παρατηρητικὸν κκι ἡ πνευματικὴ αὐτενέργεια διὰ διαφόρων ἀντικειμένων κκι εἰκόνων, καλλιεργεῖται δὲ ἡ δεξιότης κκι φιλοπονία διὰ μικρῶν φροβελιανῶν ἐργασιῶν, κκι τέλος, περιθάλπεται ἡ σωματικὴ εὐεξία διὰ παιδιῶν κκι καταλλήλων ἀσκῆσεων.

2. Παραθέτω τὸν ἀκριβῆ τίτλο: Ἰ. Π. Κοκκῶνης, Ἐγχειρίδιον περὶ δημοτικῆς ἐκπαιδευσεως ἢ Ὀδηγὸς περὶ μεθόδων διδακτικῶν συνδιδακτικῆς κκι μικτῆς κκι περὶ νηπιακῶν σχολείων, μέρος δεῦτερον, Περὶ παιδαγωγίας κκι νηπιακῶν σχολείων, ἐν Ἀθῆναις 1863.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ δημοσίευμα: Συμβουλαὶ κκι Ὀδηγίαὶ περὶ διευθύνσεως σχολείων κκι νηπιαγωγείων, ἐκδίδονται ἐπιμελεῖα τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρίας δαπάνη δὲ τοῦ Κληροδοτήματος Γεωργίου Ἀ. Μελά, Ἀθῆναι 1871. Τὸ ἐργο μετέφρασε ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἢ Ἰαρινένια Δημητριάδου, (τίτλος τοῦ Ἰαρινένιου πρωτοτύπου: Marie Pape-Carpantier, Conseils sur la direction des salles d' asile, Paris 1843).

κὴ Ἐταιρία¹. Καὶ ἡ Ἐπιτροπὴ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι: «δὲν ἀρκεῖ νὰ μεταφέρῃ τις ἐξ Ἐδρώπης, ὅ,τι δυνατόν, ἔπειρ κατὰ γράμμα νὰ ἐφαρμόσῃ, ἀλλὰ δέον νὰ ἐρυθμίσῃ ὀλόκληρον τὸ τῶν νηπιαγωγείων σύστημα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν πρὸς τὰς ἡμετέρας μάλιστα ἀνάγκας καὶ τὰ ἔθιμα»².

Οἱ θεωρητικὲς αὐτὲς ἀπόψεις καὶ γενικὰ ἡ φιλοσοφία ποὺ διέπνεε τὴ δημοτικὴ ἐκπαίδευση, ὅπως τὴν ὀργανώσθησαν οἱ ἰθύνοντες τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, ἀποτέλεσαν τὴ βάση γιὰ τὴ συγκρότηση προγράμματος μαθημάτων ἐνὸς προτύπου νηπιαγωγείου. Τὸ ἀναλυτικὸ αὐτὸ πρόγραμμα, ποὺ ἦταν φιλόδοξο στὴ σύλληψή του γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, παρουσιάστηκε σὲ δύο μέρη, ὅπως ἀναφέρθηκε. Τὸ πρῶτο μέρος, τὸ Γενικόν, καθόριζε ἀκριβῶς τὰ μαθήματα κατὰ τάξιν. Οἱ τάξεις ἦταν τρεῖς καὶ ἡ πρώτη εἶχε χαρακτηριστεῖ κατωτέρη. Τὸ δεύτερο μέρος, τὸ Εἰδικόν ἢ Ὁρολόγιον, περιεῖχε τὰ μαθήματα κατὰ τάξιν τῆς πρῶτης καὶ τῆς ἀπογευματινῆς ὥρας μὲ τὴν ἀκριβῆ χρονικὴ τους διάρκειαν. Ὡς διδακτικὰ ἔγχειρίδια, προκειμένου τὰ νηπιαγωγεῖα νὰ λειτουργήσουν ἀμέσως, προτείνονταν αὐτὰ ποὺ ἐξέδωσε ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρία. Ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν παραλείπει νὰ ὑπεθυμίσει ὅτι τὸ πρόγραμμα αὐτὸ πρέπει νὰ ἐφαρμοστεῖ ἀκόμη καὶ στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ποὺ ἡ ἑλληνικὴ οἰκογενεια προτιμᾷ τὴν κατ' οἴκου διδασκαλίαν³.

Τὸ πρόγραμμα δὲ γνωρίζουμε ἂν ἐφαρμόστηκε ἔτσι ὅπως τὸ σκέφτηκαν καὶ τὸ διαμόρφωσαν οἱ ἐμπνευστὲς του. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅτι στὸ χωριὸ Κεστοράτι τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀργυροκάστρου στὴ Βόρειν Ἡπειρο λειτουργοῦσαν σχολεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦλάχιστον τοῦ 19ου αἰῶνα⁴. Ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος ἀπὸ τὸ 1869 κάλυψε ὅλη τὰ ἐξοδα λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων, ποὺ μὲ δική του πρωτοβουλία ἰδρύθηκαν στὴν ἰδιαιτέρη πατρίδα του τὸ Κεστοράτι. Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ἀρρένων καὶ θηλέων, ἰδρύθηκαν τὸ 1874 καὶ στεγάστηκαν στὰ μεγαλοπρεπῆ διδασκατήρια ποὺ εἶχαν ἀνεγερθεῖ μὲ τὶς χορηγίας του⁵. Σ' αὐτὰ ἐντάχθηκε καὶ τὸ νηπιαγωγεῖο. Τὰ Διδασκαλεῖα λειτουργήσαν ὡς τὸ 1891, μὲ θετικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς.

Ἄς ἐπιτυχῆς ἐγχείρημα, καταγράφεται στὶς μεγάλες ἐξορμήσεις ποὺ ἐπιχείρησε ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοκτικὴ τάξιν ποὺ εἶχε ἀνικτυχθεῖ στὰ μεγάλα κέντρα τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ, τὶς χαμένες πατρίδας, στὶς εὐρω-

1. Ἡ ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρία ἰδρύθηκε τὸ 1836. Πρόταση σύστασης νηπιαγωγείου ἔγινε τὸ 1839 καὶ ἄρχισε νὰ λειτουργεῖ τὸ 1840.

2. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὅ.π., σ. 312.

3. Βλ. Ἐπετηρίς, Β', ὅ.π., σ. 316.

4. Βλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ὅ. π., σ. 32-34.

5. Βλ. Κων. Ι. Κίτσος, Τὰ Ζωγράφεα Διδασκαλεῖα, ὅ.π., σ. 34 κ.ε.

πλικέες μεγαλουπόλεις καὶ στὰ διεθνή ἐμπορικὰ κέντρα τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς.

Φαίνεται ὅτι οἱ ἐπικρίσεις δὲν ἔλειψαν. Χωρὶς νὰ κητονομάζονται συγκεκριμέναι ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἐκπαιδευτηρίων τὸ πρῶτο σχολεῖο ἄρχισε νὰ ἐλύει τὴν προσοχὴ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ νὰ ὑποβάλλονται προτάσεις. Ἡ δημοσιοποίησις τέτοιων περιπτώσεων μόνον θετικὰς ἐπιδράσεις μποροῦσε νὰ προκαλέσει. Αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἡ ἑθαρρέα τοποθέτησις τῆς Κυλλιόπης Κεχαγιᾶ, διευθύντριας τοῦ Ζαππεῖου Παρθεναγωγείου Κων/πόλεως τὸ 1880¹.

1. Βλ. Κ. Α. Κεχαγιᾶ, Παιδαγωγικὰ Μελέται ἦτοι Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἐν τῷ Ζαππεῖῳ κατὰ τὴν διανομὴν τῶν βραβείων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1880, σ. 25-27:

Ἐπισημασμένος τῆς νηπιαγωγίας δὲν φαίνεται καθαρῶς διαγεγραμμένος εἰς τὸν νοῦν τῶν ἡμετέρων ἡ ἐπιμέθοδος ἢ ἀπὸ τινος καιροῦ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις οἷσα ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, ἐμφαίνει μίμησιν μᾶλλον ξένων ἰδεῶν καὶ ἐθίμων ἢ αὐτόθυμον ἐνέργειαν. Τίς ἑλληνικὴν ἔχον καρδίαν δὲν βλέπει δυσχερῶς τὴν εἰσαγωγὴν π.χ. τῆς ὑποκλίσεως (révérence) μεταξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν καὶ ἀφελῶν ἡμῶν νηπίων; Δὲν εἶναι ἄρα ἀφελέστερος ὁ τρόπος, καθ' ὃν τὰ ἡμέτερα νήπια μετὰ τινος ἐρωθήματος καὶ συστολῆς τείνουσι τὴν παιδικὴν αὐτῶν χεῖρα εἰς τὸν χαριετόντα αὐτὰ; Τὸ δὲ σπουδαιότερον καὶ ἀνώτατον τῶν παιδικῶν καθηκόντων, ἡ προσοχὴ, ἦτο ποτὲ δυνατὸν παρ' ἡμῶν νὰ καταταχθῆ μεταξὺ τῶν ἐπιδεικτικῶν μαθημάτων; Ἄν ἡ διδάσκαλος προσεύχηται μετὰ τῶν νηπίων, τοῦτο πρέπει νὰ γίνηται μετὰ τοῦ ἀναγκαίου ἀγασμοῦ, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων καὶ κατ' ἰδίαν. Πλείονα τούτων δυνατὸν ἦτο νὰ παρατηρήσῃ τις ὅπως ἀντιβαίοντα πρὸς τὴν ἀληθῆ νηπιαγωγίαν ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον τοῦ παρόντος διότι σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι τῶν γυγνομένων ἡ ἐξέλεξις, ἀλλ' ὁ πόθος τῆς βελτιώσεως αὐτῶν. Τὸ δὲ σπουδαιότερον μέρος πρὸς ὃ ἐν τῷ προγράμματι ἐπισημασμένη τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἶναι αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τῆς νηπιαγωγού, ἀφ' ἧς ἐξαρτᾶται ἡ εὐδοκίμησις τοῦ ὅλου ἔργου. Ἡ νηπιαγωγὸς πρέπει νὰ ἔχη ὅλα τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ προσόντα δι' ὧν νὰ δύνηται, ὡς τριφυρὰ μήτηρ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς τοῦ νηπίου ἀνάγκας, ὑποβοηθοῦσα τὴν ἐξέγερσιν τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ αἰσθητῶν ἀντικειμένων καὶ διενθύνουσα τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ κρίσιν, ὅπως ἡ γνώσις κατασταθῆ κτηνὰ τῶν ἡθικῶν φαινομένων, ἐκ τῶν ὁποίων προαγγέλλεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὁ μέλλον νὰ σχηματισθῆ χαρακτὴρ. Ποσάκις ἡ ἀγνοία τῶν παιδαγωγῶν δὲν ἐπὶνεξεν ἐν σπέρματι τὰς ἐπιφανεστέραις κλίσεις, ἐξ ὧν ἡδύνατο νὰ ἀποτελεσθῆ χαρακτὴρ γενναῖος; Ὅθεν ἡ νηπιαγωγὸς οὐ μόνον πρέπει τὰς ἀναγκὰς νὰ κατέχη γνώσις ἀλλὰ καὶ νὰ ἦναι ὀρθῶς καὶ σκοπιμῶς μορφωμένη πρὸς τὴν ἐαυτῆς ἐντολήν. Ἀλλὰ καὶ τῆς νηπιαγωγού ὅστω παρεσκευασμένης τὸ ἔργον ἦθελεν εἶσθαι δυσχερὲς ἂν δὲν ἦθελεν ὀρισθῆ ἀκριβῶς ἡ ἡλικία τῶν ἐν τῷ νηπιαγωγείῳ διδασκόμενων, ἧτις πρέπει νὰ κυμαίνεται ἀπὸ τοῦ 4 μέχρι τοῦ 7 ἔτους, ὅτε καὶ αἱ ἀντιλήψεις σχεδὸν τὸν αὐτὸν ἔχουσι χαρακτῆρα καὶ τὰ κοινὰ μαθήματα δύναται νὰ ὤσονται καταληπτά. Ὡς πρὸς δὲ τὰ διδακτικὰ ὄσφ μείζων εἶναι ἡ ποικιλία τοσούτω θερπνότερα ἀποβαίνει ἡ διδασκαλία. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀπαιτεῖται, ὡς εἶπομεν, ἡ αὐτόθυμος τῆς

Τὸ 1881, ὁ Χασιώτης, ὕπως σημειώθηκε, δημοσιεύει τὸ πολυσέλιδο σύγγραμμά του *L' Instruction publique chez les Grecs*, στὸ ὁποῖο θὰ δώσει ἰδιαιτέρη βεβαιότητα στὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργίᾳ τῶν πρώτων ἐκπαιδευτικῶν μονάδων, γιὰ μαθητὲς δηλ. καὶ μαθητρίες προσχολικῆς ἡλικίας. Οἱ συνθῆκες εἶχαν ὀρισμάσει ἀκόμη περισσότερο, ἢ ἐπίσημη πρωτεύουσα ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἀγωγή καὶ τὴν παιδεία τῶν νηπίων καὶ ἢ ἢ ἐπιρροή τοῦ Χασιώτη στὸν Ε.Φ.Σ.Κ. εἶχε ἀυξηθεῖ μὲ τὴν πλήρη ἀνγνώριση τοῦ ἔργου του. Σὲ γενικὲς γραμμὲς οἱ πικρατηρήσεις του γιὰ τὸ ἑλληνικὸ νηπιαγωγεῖο, ὡς ἕνα βαθμὸ γνωστὸς ἀπὸ τὶς Ἐκθέσεις του, μετὰ τὶς πλούσιες ἐμπειρίες ποῦ ἀπέκτησε, εἶναι οἱ ἀκόλουθες¹:

Ἡ πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας δὲν ἦταν τόσο ἀναπτυγμένη καὶ συγκροτημένη ὅσο στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι εὐνόητο, ἀν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι δὲν ὑπῆρχε νομοθεσία ἀρκετὴ, ὥστε νὰ ἐπιβάλλει στὴν κοινωνία ὑποχρεωτικὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα. Ἐξάλλου κανεὶς δὲν μπορούσε νὰ διαμαρτυρηθεῖ γι' αὐτὴ τὴν ἀνεπάροχια τῶν νόμων. Τὸ ὀθωμανικὸ ὑπουργεῖο τῆς παιδείας, παρ' ὅλο ποῦ διακήρυτε τὴν ἰσότητα τῶν ὑπηκόων σὲ τέτοια θέματα ἀπέφευγε ἀπαρεγκλίτως νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ δημόσια ἐκπαίδευση τῶν χριστιανῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μομφή, συνιστᾷ ὡστόσο ἐνδειξη τῆς ἀδιαφορίας ἢ τῆς ἀδυναμίας τῆς ὀθωμανικῆς ἀυτοκρατορίας ὡς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους. Θετικὸ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι οἰποιοδήποτε σχολεῖο ἢ ἐκπαιδευτικὸ κέντρο λειτουργοῦσε, δὲν ἐλεγχόταν ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές. Τὰ περιεχόμενα τῆς διδασκαλίας δὲν ἀπασχολοῦσαν οὔτε προβληματίζαν τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση. Αὐτὴ ἢ πραγματικότητα παρεῖχε στοὺς Ἕλληνες τὴν εὐκαιρία καὶ τὴ δυνατότητα νὰ διδάσκουν καὶ νὰ διδάσκονται ὅ,τι αὐτοὶ θεωροῦσαν σκόπιμο, μὲ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ ἐνισχύεται τὸ πατριωτικὸ τους φρόνημα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ λαμβάνουν τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης. Φυσικὴ συνέπεια ἦταν οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκίας νὰ αἰσθάνονται καὶ νὰ εἶναι διαφοροετικοὶ στὶς γνώσεις καὶ τὶς ἀντιλήψεις.

Ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχουν διαμορφωθεῖ συγκεκριμένες καὶ συγκροτημένες ἐκπαιδευτικὲς πραγματικότητες. Τὸ λεγόμενο «κοινὸν σχολεῖον», ποῦ μέχρι τότε εἶχε ἐπιβληθεῖ, ἀντικαθίσταται μὲ τὸν καιρὸ ἀπὸ τὸ «ἀλληλοδιδασκικόν». Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του ἀρχισε νὰ ὑποχωρεῖ καὶ νὰ παραχωρεῖ τὴ θέση του σὲ νέες σχολικὲς κατευθύν-

νηπιαγωγῶν ἐνέργεια πρὸς τὰς παρισταμένας ἀνάγκας ὥστε τὸ πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ στοιχειωδεστάτῃ αὐτοῦ ἐνεργεῖα τὰς γνώσεις, αἰτινες μέλλουσι ν' ἀναπτυχῶσιν εὐρύτερον ἐν τῷ σχολείῳ....

1. G. Chassiotis, *L' Instruction publique*, ὅ.π., σ. 362-370. Τὸ ἔργο εἶναι ἀφιρωμένο στὸν Χρηστάκη Ζωγράφου (σ. V).

σεις. Ἀπὸ τὸ 1870 στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴ Θεσσαλονίκη, στὶς Σέρρες, στὰ Ἰωάννινα, στὴν Ἀδριανούπολη, στὴ Σμύρνη, στὴ Φιλιππούπολη ἰδρύονται καὶ λειτουργοῦν νηπιαγωγεῖα, μονοτάξια καὶ πολυτάξια δημοτικά σχολεῖα. Ὁ μαθητὴς ὑποχρεωνόταν νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἐξῆς πορεία:

- νηπιαγωγεῖο,
- σχολεῖο βασικῶν γνώσεων,
- δημοτικὸ σχολεῖο,
- κανονικὰ σχολεῖα,
- τάξεις ἐνηλίκων.

Τὸ πρῶτο νηπιαγωγεῖο ἰδρύθηκε καὶ λειτούργησε στὴν Ἀθήνα τὸ 1840 ἀπὸ τὴ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία (Ἀρσάκεια Νηπιαγωγεῖα). Εἶναι ὁμως γεγονός ὅτι ὁ νέος ἄτυπος θεσμός, λειτούργησε ἱκανοποιητικὰ στὶς ἐλληνοφώνες ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας καὶ καλύτερα ἀπ' ὅτι στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Στὸ ἐλληνικὸ βασίλειο οἱ συνθήκες δὲν ἦταν ἀκόμη ὥριμες, ὥστε νὰ γίνῃ συνείδηση ἢ ἀναγκαιότητα ἀνάλογον νομοθετικῶν ρυθμίσεων. Ἀντίθετα στὰ ἐλληνοφώνα διαμερίσματα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ νέα ιδέα βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος. Ἀπὸ τὸ 1868 ὡς τὸ 1879 ἰδρύθηκαν ἑκατὸν ὄχτῳ νηπιαγωγεῖα μέσα στὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια: δώδεκα στὴν Ἡπειρο, τέσσερα στὴ Θεσσαλία, σαρανταένα στὴ Μακεδονία, εἴκοσι στὴ Θράκη, ὄχτῳ στὰ νησιά καὶ εἴκοσι τρία στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Οἱ ἐγκαταστάσεις καὶ τὸ σύστημα διδασκαλίας δὲ διέφερε καθόλου ἀπὸ τὰ γαλλικὰ νηπιαγωγεῖα, ἀφοῦ τὰ σχολεῖα αὐτὰ λειτούργησαν ὡς πρότυπα. Παιδιά καὶ τῶν δύο φύλων γίνονταν δεκτὰ στὰ νηπιαγωγεῖα στὴν ἡλικία τῶν τριῶν καὶ φοιτοῦσαν ὡς τὰ ἐπτὰ. Μάθαιναν τραγούδια, διδάσκονταν γραφὴ καὶ ἀνάγκωση καὶ ἔκαναν ἀσκήσεις σωματικῆς καὶ πνευματικῆς τέτοιες πὸν ταίριαζαν στὴν ἡλικία τους. Τὰ νηπιαγωγεῖα εἶχαν ἀναλάβει βασικότατο ρόλο μέσα στὴν ἐκπαίδευση, ἀφοῦ κανένα ἄλλο σύστημα διδασκαλίας δὲν προσέφερε τόσα πολλὰ σὲ τόσο μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία δὲ διέθετε τὶς ἀνάλογες σχολικῆς ἐγκαταστάσεις τῆς Γαλλίας. Δὲν ὑπῆρχαν ἐπαρκῶς μεγάλα καὶ μὲ τὴν ἀπαιτούμενη ὑλικοτεχνικὴ ὑποδομὴ κτήρια γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς νηπιαγωγεῖα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἦταν σχετικὰ μικρὸς καὶ οἱ τοπικῆς κοινότητες δὲν ἦταν τόσο αὐτάρκες, ὥστε νὰ ἀναλάβουν τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ συντήρηση τέτοιων ἀπαιτητικῶν κτηριακῶν ἐγκαταστάσεων. Πολὴ συχνὰ ὑπῆρχε πρόβλημα ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν καταβολὴ τῆς ἀμοιβῆς, τοῦ μισθοῦ τῶν διδασκόντων νηπιαγωγῶν.

Ἀπὸ τὰ πῶ ἀξιόλογα νηπιαγωγεῖα εἶναι ἐκεῖνα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἐπιβατῶν Θράκης (Προποντίδας). Στὴν Ἀνωτέρα Σχολὴ Θεγλέων Θεσσαλονίκης παρέχονταν, σύμφωνα μὲ τὸ πρόγραμμα, ἀπὸ τὸ 1870 καὶ μετὰ, οἱ ἀναγκαῖες σπονδῆς γιὰ τὶς μέλλουσες νηπιαγωγούς. Ἀν

ὕπηρετοῦσαν μὲ ἐπιτυχία γιὰ ἓνα χρόνο σὲ κεντρικὸ σχολεῖο θηλέων ὡς βοηθοὶ δασκάλων, μοροῦσαν νὰ λάβουν τὸ δίπλωμα ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ ἐργαστοῦν ὡς διδάσκουσες ἢ διευθύντριες νηπιαγωγείων στὶς διάφορες πόλεις ἢ χωριὰ τῆς Τουρκίας, στὶς τουρκοπατημένες ἑλληνικὲς περιοχές. Στὴ Θεσσαλονίκη εἶχαν ἰδρυνθεῖ καὶ λειτουργοῦσαν ἓνα κεντρικὸ καὶ δύο κοινοτικὰ νηπιαγωγεῖα. Τὸ κεντρικὸ εἶχε διευθύντρια καὶ τέσσερις νηπιαγωγούς. Τὰ ἄλλα δύο εἶχαν διευθύντρια καὶ δύο νηπιαγωγούς τὸ καθένα. Στὰ σχολεῖα αὐτὰ φοιτοῦσαν περίπου διακόσια νήπια καὶ τῶν δύο φύλων. Ἡ σχολὴ θηλέων τῶν Ἀρχιγενεῶν Ἐκπαιδευτηρίων στοὺς Ἐπιβάτες Θράκης εἰσήγαγε ἀπὸ τὸ 1874 στὸ πρόγραμμά της γιὰ τὰ νηπιαγωγεῖα τὸ σύστημα τοῦ Ἀρσακείου. Τὸ νηπιαγωγεῖο τῆς σχολῆς ἀριθμοῦσε ἐνεήνητα μαθητές.

Συγκεκριμένους ἀριθμὸς θηλέων νηπίων ποὺ συνέχιζαν τὶς σπουδὲς τοὺς μοροῦσαν νὰ γίνουν νηπιαγωγοὶ σὲ πολλὲς μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας. Νηπιαγωγεῖα ἰδρύνονται καὶ σὲ ἄλλες σχολὲς θηλέων στὴν Τουρκία. Παράλληλα διασφαλίζονται συνεχεῖς σπουδὲς προκειμένου νὰ ἐκπαιδευτοῦν διδάσκαλοι καὶ νηπιαγωγοὶ [Διδασκαλεῖα].

Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς σχολὲς χρησιμοποιήθηκε τὸ γαλλικὸ σύστημα ποὺ ἐφαρμόστηκε στὸ Ἀρσάκειο νηπιαγωγεῖο τῆς Ἀθήνας. Τὸ σύστημα αὐτὸ ἀναμφίβολα ἔχει καὶ τὰ μειονεκτήματά του. Εἶναι ἐνδιαφέρουσες οἱ ἀποφθεῖ τοῦ Μ. Gréard: «Ὅταν εἰσέρχεται κανεὶς σ' ἓνα νηπιαγωγεῖο βλέπει καθαρὰ παιδάκια, ἤσυχα «καθὼς πρέπει», πολὺ πειθαρχημένα καὶ πιστεύει ὅτι ἀντικρίζει μίαν πολὺ καλὴ ἀρχὴ γιὰ διδασκαλία. Ὡστόσο ἂν προσέξει κανεὶς τὴ συμπεριφορὰ τοὺς διαπιστώνει ὅτι δὲ γνωρίζουν πρὸς ποιά κανεὺθνησιν νὰ στρέφουν τὸ βλέμμα τοὺς, στὴ νηπιαγωγὸ ποὺ μιλᾷ ἢ σὲ ἐκείτη ποὺ ἐπιτηρεῖ. Σὲ ἐνδεχόμενη ἐρώτηση ἀπαντοῦν κυρίως τὰ μεγαλύτερα παιδιά. Ὅρισμένα νήπια κατανοοῦν τὴν ἀπάντηση καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνουν. Ἄλλα ἀπλῶς ἀνοίγουν τὸ στόμα τοὺς καὶ μηχανικὰ ἐπαναλαμβάνουν τὴν μόλις προειπωθεῖσα σωστὴ ἀπάντηση. Τὰ τελευταῖα, ποὺ δὲν εἶναι λίγα, δὲν κερδίζουν ἀπολύτως τίποτα.

Ἐθθὴνη φέρουν συχνὰ καὶ οἱ νηπιαγωγοί. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἐπειδὴ καὶ τὰ παιδιά εἶναι πάρα πολλὰ καὶ αὐτὰ ποὺ δείχνουν ἔκδηλα ἐνδιαφέρον εἶναι λίγα, ἢ νηπιαγωγὸς εἶναι ψυχρὸ καὶ βαρετὴ. Γνωρίζει ὅτι τὰ παιδιά δὲν τὴν ἀκοῦνε καὶ μοιάζει νὰ προσποιεῖται ὅτι δὲν τὸ καταλαβαίνει. Χρησιμοποιεῖ συγκεκριμένη φρασεολογία πάντα τὴν ἴδια γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, τὶς λείπουν δηλαδὴ ἢ καινοτομία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, δὲν κάθεται νὰ σκεφτεῖ νέους τρόπους προσέγγισης καὶ τὸ μόνο ποὺ δείχνει νὰ τὴν ἀπασχολεῖ εἶναι πῶς θὰ φύγουν οἱ ὥρες διδασκαλίας, σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμό. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, ξοδεύει γιὰ τὰ παιδιά πολὺτιμο χρόνο, ἐνῶ θὰ μοροῦσε νὰ τοὺς προσφέρει πολὺ περισσότερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη με-

ριά ὁ ρόλος τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα, σημειωτέον, εἶναι διαφορῶν ἡλικιῶν καὶ πνευματικῶν ἰκανοτήτων, εἶναι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ παθητικός, ἂν ἐξαίρεσει κανεὶς τὶς ὅρες πρὸς ἀσκοῦνται στῆ γραφῆ. Ὡστόσο ὁ κύριος ὄργκος τῆς διδασκαλίας θέλει τοὺς μαθητὲς ἀπλοὺς δέκτες, ἀπλῶς νὰ ἀκοῦνε».

Γύρω στὸ 1840 ὁ Froebel εἶχε ἰδρύσει τὸ πρῶτο νηπιαγωγεῖο στὴν πόλη Blankenbourg στῆ Thuringe. Πολὺ γρήγορα ἐξαπλώθηκε σὲ ὅλη τὴ Γερμανία. Στὶς μεγάλες πόλεις στόχος τῶν νηπιαγωγείων ἦταν νὰ ἐδραιώσουν καὶ νὰ συμπληρώσουν τὶς γνώσεις πρὸς ἔδινε ἡ οἰκογένεια, καθῶς καὶ νὰ προετοιμάσουν τὸ παιδί γιὰ τὰ ἐπόμενα στάδια τῆς ἐκπαίδευσης. Αὐτὸ γινόταν ὡς ἐξῆς:

1. μὲ δραστηριότητες πρὸς κέντριζαν τὴ δημιουργικότητα τοῦ παιδιοῦ,
2. μὲ ἀσκήσεις κινητικὲς καὶ τραγοῦδια,
3. μὲ ἀσκήσεις διαλόγου γιὰ ἀντικείμενα ἢ εἰκόνες,
4. μὲ μικρὰ ποιήματα,
5. μὲ εὐκολες ἐργασίες.

Ὡστόσο καὶ ἡ μέθοδος Froebel ἔχει τὶς ἀτέλειές τις. Κρίνουμε ὅτι γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους χρειάζεται μιὰ μέθοδος πρὸς θὰ συνδυάζει τὶς δύο ὑπάρχουσες, τὴ γαλλικὴ καὶ τὴ γερμανικὴ (Froebel). Νηπιαγωγεῖα, ὅπως αὐτὰ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὸ Πέραν, ὅπως αὐτὰ τῶν Ζωγράφειων Σχολῶν στὸ Κεστοράτι καὶ τῶν Ζαλπίων Παρθενιαγωγείων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔχουν υἰοθετήσει τὸ γαλλικὸ σύστημα συμπληρωμένο ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴ μέθοδο τοῦ Froebel. Πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση κινεῖται ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως ὁ ὁποῖος μὲ ἔξοδα τοῦ Κ. Καραπάνου δημοσιεύει ὁδηγὸ καὶ πρόγραμμα διδασκαλίας πρὸς μπορεῖ νὰ εφαρμοστεῖ στὰ νηπιαγωγεῖα. Ὁ συγκεκρισμός τῶν δύο μεθόδων θὰ εἶναι ἀποδοτικὸς καὶ προσοδοφόρος τόσο γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς μαθητὲς τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας, ὅσο καὶ γιὰ ἐκείνους τῶν ἐλληνικῶν τουρκοκρατημένων περιοχῶν. Ἄλλωστε οἱ Ἕλληνες παντοῦ παρορσιάζουν τὶς ἴδιες πνευματικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνάγκες καὶ ἀναζητήσεις.

Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἡ ἐλληνικὴ πολιτεία ἀποφάσισε νὰ λάβει ἐπίσημη θέση σχετικὰ μὲ τὴ σύσταση νηπιαγωγείων. Δὲν ἴδρυν ἀκόμη νηπιαγωγεῖα, ἐπέτρεπε, ὥστόσο, σὲ ἰδιῶτες νὰ τὰ συστήσουν καὶ νὰ τὰ ὀργανώσουν ὑπὸ ὄρουσ¹:

1. Βλ. Ἀλέξης Δημαρᾶς (ἐπιμ.), Ἡ μεταρρύθμιση πρὸς δὲν ἔγινε (τεκμήρια ἱστορίας), τόμος δεῦτερος 1895-1967, Ἀθήνα 1974, σ. 7.

Ἄρθρο. 1. Ἐπιτρέπεται ἰδιώταις ἀνεγνωρισμένης χορηστότητος νὰ συνιστῶσι νηπιαγωγεῖα ἀδεία τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδύσεως, χορηγούμενη μετὰ γνωμοδότησιν τοῦ ἀρμοδίου νομαρχιακοῦ ἐπιθεωρητοῦ.

Ἄρθρο. 2. Ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις ἐπιδιώκεται ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ τοῦ παιδὸς ἐπίρροσις διὰ παιδιῶν, ἀσκήσεων καὶ εὐμεθόδου διδασκαλίας τῶν στοιχείων τῶν ἐφεξῆς ἐν δημοτικοῖς σχολείοις διδασχθ-
σομένων μαθημάτων, σωζομένης ἀμεταπτώτου τῆς χαρᾶς καὶ τῆς γαλή-
νης ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν παιδῶν.

Ἄρθρο. 3. Εἰς τὰ πλήρη νηπιαγωγεῖα, ἀποτελούμενα ἐκ τριῶν ἐνιαυσίων τάξεων, φοιτῶσι παῖδες 3-6 ἐτῶν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἔκτου, παιδεύονται δ' ὑπὸ δύο τοῦλάχιστον πτυχιούχων διδασκαλισσῶν, παρεχουσῶν ἐπαρκῆ μαρτυρία τῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς νηπιαγωγοῦ θεωρητικῆς παρασκευῆς καὶ πρακτικῆς ἰκανότητος αὐτῶν.

Στὰ ἄρθρα αὐτὰ ἀσφιλῶς δὲν ὑπάρχουν ἐκεῖνες οἱ ἀρχές ποὺ ἐνέπνευαν τοὺς μεγαλοαστοὺς τῆς ἄλλης πρωτεύουσας τοῦ ἔθνους. Στὸ ἐβδομαδιαῖο ὅμως ὠρολόγιο πρόγραμμα τῶν νηπιαγωγείων οἱ ἐπιρροές οἱ ἐπιδράσεις καὶ γενικὰ οἱ κατευθύνσεις εἶναι φανερές. Ὡστόσο παρὰ τὴν ὀλοφάνερη ἀναγκαιότητα τοῦ «μικροῦ» αὐτοῦ σχολείου ὁ νομοθέτης ἀποφεύγει συστηματικὰ ὡς τίς μέρες μας νὰ τὸ χαρακτηρίσει ὑποχρεωτικό.

Στὸ Ἐπίμετρο παρατίθεται πλήρες τὸ κείμενο τῆς Ἐκθεσης, ποὺ περιέχει τὴν ὀργάνωση καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ προτύπου νηπιαγωγείου, ποὺ ἰδρύθηκε στὸ Κεστοράτι τοῦ Ἀργυροκάστρου τὸ 1874 καὶ λειτούργησε ὡς τὸ 1891.

Ε Π Ι Μ Ε Τ Ρ Ο

Β'

Περὶ τοῦ προτύπου δημοτικοῦ σχολείου.

Τὸ πρότυπον δημοτικὸν σχολεῖον ἀπικρτίζεται ἐκ τοῦ προκαταρκτικοῦ αὐτοῦ τμήματος, τοῦ νηπιαγωγείου, καὶ ἐκ τοῦ κυρίως δημοτικοῦ σχολείου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἔχουσα ὑπ' ὄψιν τὸ τοῦ Πλάτωνος¹ ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε καὶ νέω καὶ ἀπλῶ ὄψου· μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἂν τις βούληται ἐνσημῆνασθαι ἐκάστω» καὶ ἀναγνωρίζουσα ὅτι τὸ προκαταρκτικὸν τμήμα τῶν δημοτικῶν σχολείων. ἤτοι τὰ νηπιαγωγεῖα, ἐκπληροῦσι τὸν σκοπὸν τοῦτον κάλλιστα, εὐτύχημα λογίζεται τὴν ὅσον οἶόν τε πλειόνων τοιούτων σύστασιν ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις, ἄλλως τε καὶ διότι λίαν εἰσὶ τελεσφόρα πρὸς ταχυτέραν ἐξάπλωσιν τῆς γλώσσης καὶ διάδοσιν τῶν δι' αὐτῆς ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἐκφράζουσα δὴ τὴν εὐχὴν ἵνα οἱ Σύλλογοι ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐθνικῆς σπουδαιότητος τῶν νηπιαγωγείων φροντίσωσι περὶ τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν καὶ πολλαπλασιασέως, ὡς καὶ περὶ τῶν δημοτικῶν σχολείων, μεταβαίνει εἰς τὰ καθ' ἕκαστα.

Α'.) Νηπιαγωγεῖον.

Τὰ πρὸς σύστασιν νηπιαγωγείου ἀπαιτούμενά εἰσι τάδε· α'.) τὸ οἰκοδόμημα καὶ β'). ἡ ἐν αὐτοῖς [sic] ἀγωγή καὶ προπαίδευσις. Δύο δ' ἔχομεν κυριώτερα συστήματα τὸ ἐν Γαλλίᾳ κρατοῦν καὶ τὸ Ἑλβετῖα καὶ Γερμανία.

α') Τὸ οἰκοδόμημα.

Καὶ κατὰ μὲν τὸ γαλλικὸν σύστημα τὸ νηπιαγωγεῖον οἰκοδομεῖται ἐπὶ γηπέδου ἐπιπέδου τετραγώνου ἢ ἑτερομήκους καὶ κατὰ τὴν πληθὺν τῶν παιδιῶν ἀναλόγου τὴν χωρητικότητα. Τὰ δὲ μέρη τ' ἀποτελοῦντα τὸ κτίριόν εἰσι 1) ἡ αὐλὴ, 2) τὸ κτίριον. Καὶ ἡ μὲν αὐλὴ δίχα τεμνομένη ἐστὶν ἰκανῶς εὐρεῖα, τὸ πλεῖστον μὲν ἄστεγος, περὶ τινε δὲ μέρη καὶ ἐστεγασμένη ἵνα καταφεύγωσι τὰ μικρὰ ἐν χειρῶν χειμῶνος ἢ βροχῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αὕτη δὲν εἶχε δενδροστοιχίας καὶ κήπους, ἥδη δὲ προστίθενται καὶ ταῦτα ἵνα γυμνάζωνται τὰ παιδιὰ εἰς γεωργικὰς

σπουδὰς καὶ ἀσκήσεις. Τὸ δὲ κτίριον διώροφον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐστίν, ἀλλὰ κυριώτατον μέρος θεωρεῖται τὸ ἰσόγειον, ἥτοι τὸ κυρίως σχολεῖον. Τοῦτο δὲ διήρηται εἰς δύο καὶ τρεῖς ἐνίοτε μεγάλα μέρη, τὸ διδασκῆριον, τὸ ἐστιατόριον, καὶ τὴν αἴθουσαν μετὰ τῶν ἀναγκιῶν προδόμων· ἔχει δὲ ἕκαστον τῶν τμημάτων τὰ πρὸς τὰς χρεῖς νηπιαγωγείου πρόσφορα, ἥτοι θρανία, πινακοστάτας, εἰκόνας, τραπέζας καὶ τὰ τοιαῦτα. Κατὰ δὲ τὸ ἐν Ἑλβετία καὶ Γερμανία τοῦ Φροιβέλου σύστημα ἢ ἔστιν ἄπλοῦν, περίβολου δὲνδρον καὶ πρὸς τὰς δικφόρους τοῦ ἔτους ὄρας προσηρμοσμένους μετὰ κηπυρίων, ἢ περὶ τὸ μέσον τοῦ περιβόλου τοῦτου ὑψοῦται κτίριον εἰς δωμάτιον διηρημένον καὶ μετὰ προδόμων, περίξ δ' εἰσὶ δενδρῶνες, κηπάρια καὶ τὰ τοιαῦτα.

β'.) Ἡ ἀγωγή καὶ προπαιδεύσεις.

Κύριον ἔργον τῶν παιδικῶν τούτων σχολείων ἐστὶν ἡ φυσικὴ καὶ ἠθικὴ διάπλασις τοῦ παιδίου ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐντυπώσεων καὶ ἀντιλήψεων· μικρὰ δὲ φροντίς καταβάλλεται καὶ εἰς διδασκαλίαν τῶν συνήθων προκαταρκτικῶν μαθημάτων καὶ τούτων ὡς μέσων παιδευτικῶν. Ἡ διδασκαλία γίνεται διὰ τερπνῶν καὶ φυσικῶν διαλέξεων ἐπὶ ἀντικειμένων αἰσθητῶν ἢ πραγματικῶν, τῆς ὕλης λαμβανομένης ἐκ τῶν περίξ ἡμῶν ἀντικειμένων, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ παντός, ὅπερ ἐπιτηδεῖως φέρει εἰς τὸ μέσον διὰ τὰς πρώτας τοῦ παιδίου γνώσεις ἢ διδάσκαλος. Οὐδὲν ὅμως τῶν μαθημάτων διρκεῖ πλεῖον τῶν 15 λεπτῶν. Ἰνα δὲ ἀκριβέστερον γνωσθῇ ἡ τάξις, ἣν ἀκολουθοῦσιν οἱ Γάλλοι καὶ Ἑλβετοὶ καθ' ὅλου ἐπὶ τε τῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας τῶν ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις, καὶ πρὸς ὁδήγησαν τῶν διευθυνόντων τοιαῦτα σχολεῖα, γενήσεται ἐνταῦθα πλατυτέρα ἀνάλυσις τῶν κατὰ πᾶσιν ἡμέραν ἐργασιῶν καὶ ἀσκήσεων τῶν παιδίων.

Κατὰ τὸ ἐν Γαλλίᾳ σύστημα τὰ νηπιαγωγεῖα ἀνοίγουσι χειμῶνος μὲν ἀπὸ τῆς 9 π.μ. μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, θερος δὲ ἀπὸ τὰς 7 π.μ. μέχρι τῆς 8 μ.μ. Καὶ τὴν μὲν πρώτην ὥραν τῆς ἐνάφεως τῶν μαθημάτων μετὰ δεκάλεπτον δικτριβὴν εἰς τὸ προκύλιον ἢ τὴν αἴθουσαν τῶν διασκευάσεων, ἐν ἣ τὰ παιδία κίττουσιν ἢ συνομιλοῦσιν, ἀσχολοῦνται τὰ μὲν μεῖζονος ἡλικίας πλέκοντα ἢ ῥάπτοντα ἐργόχειρα, τὰ δὲ ἀνήλικα κατασκευάζουσι διάφορα πράγματτα ἐκ κλάμων ἢ ἐξυφάνουσι πανία. Ὑστερον γίνονται δεκάλεπτος ἀνάκλυκα καὶ μικρὸν διάλειμμα. Τὰς ἐπομένους πρὸ μεσημβρίας ὄρας διὰ κώδωνος εἰσέρχονται εἰς τὸ διδασκῆριον παρὰλλήλως τεθειμένῃ καὶ κατὰ φύλον καὶ ἀνάστημα, διευθυνόμενα δὲ εἰς τὰ ἐπὶ τούτῳ θρανία τὸ μὲν πρᾶ τῶ ἄλλω καὶ ἄμακτι συνοδευόμενα βα-

δίζουσι τακτικῶς ἄδοντα πάντα μικρᾶ τῆ φωνῆ· μετὰ τοῦτο κλίνουσι τὸ γόνου κλι ἐτοιμάζονται ἔνα προσευχθῶσι διὰ μουσικοῦ ἔσματος πρὸς τὸν Ὑψιστον. Μετὰ δὲ τὴν προσευχὴν κἀθηνται ἐπὶ τῶν θρανίων, μετ' ὀλίγον δὲ διὰ τῶν συνήθων κινήσεων τῶν μὲν πρώτων θρανίων οἱ μαθηταὶ ἀνά ἐξ παιδία ἴστανται ἡμικυκλοειδῶς ἀπέναντι πινακωστικῶν, τὰ τοῦ τρίτου θρανίου ἀπομιμοῦνται τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου ἐπὶ τῶν ἀβυκίων, τὰ δὲ μικρότερα χαράσσουσιν ὅ,τι ἀν δυνηθῶσιν.

Μετὰ πρῆλευσιν τοῦ ὀρισμένου χρόνου διὰ τῶν προτέρων κινήσεων ἔσματοι συνοδευομένων ἐπκνέρονται εἰς τὰ θρανία, ἔνθα ἄδουσι τὸ ἀλφάβητον ἢ συλλαβὰς λέξεις γνωστὰς ἀποτελούσας. Μετὰ ἔν τέταρτον ἀρχίζει τὸ τῆς ἀριθμητικῆς μάθημα ἐπὶ τοῦ ἀριθμομέτρου, κινουμένων τῶν σφαιριδίων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἐκτῶν. Τὰ δὲ μάλλον ἐνήλικα μαθητὰ νοοῦσι διὰ δικφόρων συνδυασμῶν τῶν σφαιριδίων πρόσθεσιν κλι ἀφίρεσιν. Τελευταῖον γίνεταὶ ἡ κυρία διδασκαλία ἢ παιδεύουσα κλι μορφοῦσα τὰ παιδία. Τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα κλι πᾶν ὅ,τι προσπίπτει εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διδασκαλίας κλι τῶν παιδίων ἐστὶ τὸ ἀντικείμενον προσφόρου συνδιαλέξεως, δι' ἧς ἐξεγείρεται μάλιστα ἡ ἀγάπη κλι ὁ πρὸς τὸν Θεὸν σεβασμός. Αἱ ὀρκεντέρας σκηναὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας ἢ ἄλλων ἠθικῶν διηγηματικῶν μετὰ εἰκόνων εἰσιν οὕτως εἰπεῖν τὸ ἐπιστροφάγισμα τῶν διυλέξεων τούτων κλι ἡ ἀμοιβὴ τῶν πρῶντων πόνων. Τὴν μεσημβρίαν ἀκριβῶς ἀνοίγει τὸ ἐστιατόριον, εἰς ὃ διὰ δικφόρων κινήσεων μεταβαίνουσι κλι τοποθετούμενα ἐν τῇ οἰκείᾳ ἔκαστον θέσει τρώγουσι τὰ ἐν καλκθίσκοις ἀπὸ τῶν οἴκων μετακομισθέντα τὴν πρῶντων φαγητά. Ἀκολούθως εἰς τὴν αὐλὴν ἐξερχόμενα παίζουσι τὴν σφαῖραν, τὸ σχοινίον, τὴν στεφάνην, τὴν ἀνακύκλησιν κλι τὰ ὅμοια. Κατὰ δὲ τὰς μετὰ μεσημβρίαν ὥρας ὁμοίως διανεμομένης ἐνασχολοῦται αὐθις τὰ παιδία εἰς ἄλλα μαθήματα· περὶ δὲ τὸ τέλος γίνεταὶ ἡ ἐπὶ ἀντικειμένων πραγματικῆ διδασκαλία δι' εἰκόνων ζώων, φυτῶν, τοπογραφικῶν κλι ἄλλων, χαράττουσι σχήματα γεωμετρικὰ ἢ ποιοῦσιν ἐκ χάρτου, ἢ κιλάμου, ἢ ξύλων στερεὰ σχήματα· πολλάκις δὲ κλι ἐν ἐκδρομικῆς περὶ τὰς δειδροστοιχίας κλι τὸν κῆπον διδάσκονταὶ γεωργικὰς ἀσκήσεις. Τοιοῦτος ἐν σκιεγράφῃ τί ἐστὶν ὁ ὀργανισμὸς τῆς ἀγωγῆς κλι προπαιδεύσεως ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις τῆς Γαλλίας κλι Ἀγγλίας, ἐρεῖδόμενος ἐπὶ τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σύστημα, ἐν ᾧ πρῶτόσχολοι ἀναλαμβάνουσι τὰς ἐπὶ τῶν κινήσεων, τῆς ἀναγνώσεως, τῆς γραφῆς κλι ἀριθμητικῆς ἀσκήσεις ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν κλι ὀδηγίαν τῆς διδασκαλίας. Καὶ εἰ μὲν ὁ ἀριθμὸς τῶν παιδίων μικρότερός ἐστὶ τῶν 100, μία διδασκαλία κλι μία ἐπιμελήτρια ἀποτελοῦσι τὸ προσωπικὸν τοῦ σχολείου, ἄλλως προσλαμβάνεταὶ κλι μία ἢ δύο βοηθοί. Γενικοὶ δὲ ἐπιθεωρηταὶ ἢ ἐπιθεωρητρίαι συχνότατα ἐπισκέπτονται τὰς μικρὰς τάξεις κυψέλης κλι φροντίζουσι περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ὀργανισμῶν κλι τῆς προαγωγῆς αὐτῶν.

Κατὰ δὲ τὸ ἐν Ἑλβετίᾳ καὶ Γερμανίᾳ Φροιβέλειον σύστημα τὰ παιδία περὶ τὸ μέσον περίπου τοῦ εὐρυχώρου τοῦ σχολείου περιβάλλου εὐρισκόμενα ἀπὸ πρῶις ἀποτελοῦσι δύο κύκλους, ὧν ὁ μὲν περιλαμβάνει τὰ ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἡλικίης μέχρι τοῦ τετάρτου, ὁ δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου. Πρῶτον αὐτῶν ἔργον εἰσερχομένων ἐστὶ τὸ ἐωθινὸν ἄσμη, δι' οὗ ἀπλοϊκώτατα καὶ ἐμμελῶς εὐχριστοῦσι τῷ θεῷ ὅτι διεφύλαξεν αὐτὰ ὑπὸ τὴν αὐτοῦ σκέπην κατὰ τὴν περελθοῦσαν νύκτα. Τὸ ἄσμη περικολλοῦθοῦσι γυμναστικαὶ τινες κινήσεις περὶ ἓν χορηγὸν παιδίον, περὶ ὃ στρεφόμενα πᾶν ὅ,τι βλέπουσιν ἀπομιμοῦνται. Μετὰ τοῦτο μιμοῦνται σκηναὶ τῆς γεωργίας, τῆς κλλιιεργείας τῶν φυτῶν, τοῦ θερτισμοῦ, τοῦ τρυγητοῦ ἢ σκηναὶ τῶν πτηνῶν ἢ ὅ,τι γίνονται ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ οὕτως ἐφεξῆς. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ παιδικαὶ συνοδεύονται μικρῷ ἄσμητι ἀνεπτύσσονται τὴν παριστάνομένην πράξιν. Ἐκεῖ που πλησίον ὑφ'οὔται σκηνὴ διὰ πνικίου κατεσκευασμένη, ἐν ἣ εἰσι τρεῖς τράπεζαι μετὰ χθαμαλῶν θρανίων, περίξ δ' ἐκάστης κάθηνται δώδεκα μαθηταὶ ἡλικίης ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ ἑβδόμου ἔτους. Τὰ παιδία ἐντυχθὲν περὶ αὐτῶν διατεμάχων χάρτου διαφόρων χρωμάτων κουτάκια, καλαθίσκουα, γραμματοφυλάκια καὶ εἴτι ὅμοια, ἐνὶ δὲ λόγῳ στερέον τι σχῆμα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον κωνικὸν, ἀρχόμενα ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων ἢ δὲ διδάσκαλος ἀκολούθως διερχομένην περιγράφει ἀφελῶς καὶ δ' ἀπλουστάτων λέξεων ἐν ἕκαστον τῶν κατασκευασμάτων τούτων. Αἱ δύο αὗται ἐργασίαι μετὰ τῶν ἀναγκαιῶν δικλειμμάτων δικροῦσι μίαν περίπου ὥραν. Εἶτα τὰ παιδία τρέχουσιν εἰς τὰς ἄκρας τοῦ περιβάλλου, ἐνθα ἕκαστον ἔχει μικρὸν κηπίον, ὅπερ μεθ' ἡδονῆς κλλιιεργεῖ. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ κοινοὶ κῆποι, εἰς οὓς ἀπὸ κοινοῦ ομάδες ἐργάζονται. Ἐχουσι δὲ καὶ διάφορα ζῶα, οἷον ὄρνιθας, περριστεράς, λαγωούς, κύνες, ἐρίφις, πρόβατα ἄπερ κκλῶς περιποιούνται. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο καταλαμβάνουσι τὰς τρεῖς τραπέζας τὰ μικρότερα παιδία, ἄπερ ποιοῦσι διὰ μικρῶν ζύλων α) κωνικὰ σχῆματα ἄνευ σκοποῦ τινος β) σχῆματα μαθηματικὰ γ) ἀγγεῖα, οἰκίσκουα κτλ. δ) ποικίλα εἶδη παιδιῶν.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ πρῶτον ἐπενοήθησαν ὑπὸ τοῦ Φροιβέλου τὰ κληθέντα παιδιᾶς δῶρα, ἣτοι ἐξ κιβώτια. Τὸ πρῶτον δῶρόν ἐστιν ἐξ σφαιραὶ παριστάνουσαι τὰ ἐξ τοῦ πρίσματος χρώματα καὶ χρησιμεύουσαι ὡς πρώτη παιδιᾶ. Τὸ δὲ δεύτερον ἐστιν ὁ κύβος καὶ ὁ κῶλυνδρος· τὸ τρίτον ὁ μέγας κύβος διηρημένος εἰς ὀκτῶ μικροὺς κύβους· τὸ τέταρτον πέμπτον καὶ ἕκτον εἰσιν ὁ αὐτὸς κύβος διηρημένος εἰς μέρη πλείονα καὶ ποικιλώτερα. Χρόνου δὲ προϊόντος τοσοῦτον ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ παιδικαὶ, ὥστε ἤδη ὀλόκληρα ἐργαστήρια ὑπάρχουσιν αὐτῶν. Ὀλίγον πρὸ τῆς μεσημβρίας καταπαύουσιν αἱ ἐργασίαι διὰ γυμναστικῶν κινήσεων καὶ θρησκευτικοῦ ἄσματος, μεθ' ὃ ἐσθίουσι κατὰ τάξιν ἐν τῇ ἐπὶ τούτῳ αἰθούσῃ.

Μετὰ μεσημβρίαν ἄρχονται τακτικῶς αἱ ἐργασίαι ἀπὸ τῆς δευτέρας ὥρας διὰ τῶν συνήθων κινήσεων. Κυριώτατον δὲ ἐν ταύταις ἔργον εἰσὶν αἱ θρησκευτικαὶ ἢ ἠθικαὶ διελέξεις ὑπὸ τῶν πραγμάτων προκαλούμεναι, ἔτι δὲ καὶ ἀνάπτυξις τῶν τῆς φύσεως, μαθηάνουσι πως καὶ τὴν ἀριθμησιν διὰ μικρῶν τετραγώνων ἢ σφαιριδίων, καὶ τελευταῖον δι' ἄσματος καταλήλου κατακλείουσι καὶ τὰς ἐσπερινὰς ἐργασίας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα καὶ περὶ τῶν δύο συστημάτων. Ἐκ τῆς ἐρεύνης δὲ ταύτης δῆλον γίνεταί ὅτι ὁ μὲν περικλεῆς τῶν κήπων τῶν παιδίων θεμελιωτῆς περιλαβὼν τὰ παιδία ἐν μικρῷ κόσμῳ, πειρᾶται διὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ψυχαγωγικῶν διελέξεων ν' ἀσκήσῃ τὸ σῶμα, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν τῆς τρυφερᾶς νεότητος, τῶν προκταρτικῶν μαθημάτων τῆς ἀριθμητικῆς πως ἀπτόμενος, οἱ δὲ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ ταῦτο μὲν σκοποῦσι καθ' ὀλοκληρίαν, ἀλλ' εἰσήγαγον καὶ τὰς προκταρτικὰς τῆς μαθήσεως γνώσεις, τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀριθμητικὴν. Ὑπὸ πολλῶν ὅμως νῦν συζητεῖται, ἂν ἐν τηλικαύτῃ μικρᾷ ἡλικίᾳ ἢ διδασκαλίᾳ τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς δὲν διαστρέφει τὴν διανοίαν καὶ ἀπονεκρῶνῃ τὸ παιδίον, καίπερ κατὰ μέγα μέρος ἀπλοποιηθεῖσῶν τῶν γνώσεων τούτων διὰ διχφῶρων συστημάτων. Ἐν τοῖς τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κρατεῖ πως ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος, ἐν δὲ τοῖς τῆ Ἑλβετίας καὶ Γερμανίας ἢ συνδιδασκτικῆ· οὐχ ἤττον ἀμφοτέρων ὁ σκοπὸς ἐστὶ μορφωτικὸς.

Ἐν τούτοις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατυπωθέντων οὐ καύονται πολλοῶν δι' ὄργανισμῶν, περιοδικῶν συγγραμμάτων εἰδικῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς πείρας ἀποτελεσμάτων προάγοντες καὶ ἀναπτύσσοντες τὸ νέον τοῦτο τῆς δημοτικῆς παιδείσεως ὄργανον, τὸ ἀναγκαιότατον μάλιστα διὰ τὰς κοινωνίας ἐκείνας, ὧν ὁ οἶκος ἀδυνατεῖ νὰ περάσῃ τὴν ὑγιᾶ τροφήν, ἧς χρῆζει ἢ τρυφερὰ ἡλικία· ἀλλὰ καὶ αἱ νεώτεροι αὐτῶν ἐργασίαι δὲν ἀπομακρύνονται πολὺ τῶν προμηθησειῶν.

Ποῖον δὲ πρέπει νὰ ᾖ περ' ἡμῶν τὸ πρότυπον νηπιαγωγείων; Οἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ εἰπου ἀλλαχοῦ ἰδρῦσκοντες νηπιαγωγεῖα ἐμιμήθησαν σχεδὸν καθ' ὀλοκληρίαν τὰ ἐν Γαλλίᾳ. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ κ. Κοκκῶν ἐν περὶ τῆς τι τοῦ περὶ μεθόδων ὁδηγοῦ προστεθὲν περὶ νηπιακῶν σχολείων πῶν ἡμα καὶ αἱ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τῆς Φιλεκαπαιδευτικῆς Ἐταιρίας Συμβουλαὶ καὶ Ὁδηγίαί τῆς κ. Καρπνητιῆ περὶ νηπιαγωγείων μαρτυροῦσι τοῦτο. Οὕτω δὲ πρὸς σύστασιν τοιοῦτου νηπιαγωγείου τὰ ἔργα ταῦτα συμβάλλουσιν ὀχι ὀλίγον. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ τοῦτο· δὲν ἀρκεῖ νὰ μεταφέρῃ τις ἐξ Εὐρώπης ὅ,τι δυνατὸν, ἕπερ κατὰ γράμμα νὰ ἐφραμόσῃ, ἀλλὰ δέον νὰ ρυθμίσῃ ὀλοκληρῶν τὸ τῶν νηπιαγωγείων σύστημα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν πρὸς τὰς ἡμετέρας μάλιστα ἀνάγκης καὶ τὰ ἔθιμα.

Καὶ περὶ μὲν τῆς κατασκευῆς τοῦ κτιρίου ἡ ἐπιτροπὴ νομίζει κελὸν ἔναι συνδυασθῆναι τὸ γαλλικὸν σύστημα μετὰ τοῦ γερμανικοῦ οὕτως ὥστε κατὰ τάξεις χωριστὰς διχιρούμενον νὰ παρέχη τὴν τε παιδευτικὴν ἀσκήσιν καὶ τὴν προσήκουσαν ἐν παντὶ μεθόδῳ ἄνευ ἄνευ σωματικῆς βλάβης. Ἐκ δὲ τῶν προκταρκτηκῶν μεθόδων τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τοῦ νηπιαγωγείου τάξει τίθησι, συνδυάζει δὲ τὰ λοιπὰ μεθόδους ἀμφοτέρων τῶν συστημάτων μετὰ τῶν παιδιῶν καὶ τῶν ἡλικιωμένων. Ἐλπίζει δὲ μάλιστα ὅτι δι' ἀκριβοῦς ἐρεύνης τῶν πρὸς ἡμῖν παιδιῶν καὶ τῶν εἰς τούτους ἡλικιωμένων, ὥσπερ καὶ διὰ τεχνιτῶν παιδιῶν παρεμφερῶν τῆς τοῦ Φροϊβέλου ἢ καὶ αὐτῶν τῶν Φροϊβελείων ἀρμοζομένων εἰς τὰ ἡμέτερα δύναται νὰ ἐμφυτευθῆ καὶ πρὸς ἡμῖν τὸ μικρὸν τοῦτο σχολεῖον δικτηροῦν τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν καὶ μὴ ἀπομακρυνόμενον τῶν ἡμετέρων ἠθῶν καὶ παραδόσεων ἐν τε τοῖς μεθόδοις καὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἀσκήσεως.

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὡς ἐξῆς διετύπωσε τὸ τε γενικὸν πρόγραμμα τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τὸ εἰδικόν.

Π Ρ Ο Γ Ρ Α Μ Μ Α

ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟΥ

Α'

ΓΕΝΙΚΟΝ

Α'. ΤΑΞΙΣ ἢ κατωτέρη.

Θρησκευτικά: ἄσματα, θρησκευτικὴ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα: πλέγμα ἐκ χαρτίνων ταινιῶν, ἐξύφανσις πανίων περιγραφῇ πάντων τούτων.

Κηπουρικὴ: ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.

Ἰχνογραφία: γραμμικὴ.

Γυμναστικαὶ παιδιαί: ἐξ σφαίρου τὰ ἐξ τοῦ πρίσματος χρώματα περιστῶσι, κινήσεις τινὲς γυμναστικαί, ἐλαστικὴ σφαῖρα, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον.

Β' ΤΑΞΙΣ

Θρησκευτικά: ἄσματα καὶ διδασκαλίαι αὐτῶν, θρησκευτικὴ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα: πλοκή διὰ καλάμων διαφόρων σχημάτων, ῥαφή μικρῶν ὑφασμάτων.

Διαλέξεις: ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας καὶ τῆς Βοτανικῆς.

Ἀριθμησις: διὰ μικρῶν τετραγώνων ἢ ἐπὶ τοῦ ἀριθμομέτρου, κινουμένων τῶν σφαιριδίων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ δέκx.

Ἰχνογραφία: γραμμικὴ.

Κηπουρικὴ: καλλιέργεια κηπερίου.

Γυμναστικαὶ παιδιαί: ὁ κύβος καὶ ὁ κύλινδρος *Froebel*, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον, χαμηλὴ αἰώρα.

Γ' ΤΑΞΙΣ

Θρησκευτικά: ἄσματα, θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ὁμιλίαι.

Ἐργόχειρα: κηρασκευὴ κηρονικῶν σχημάτων, ἀγγείων, οἰκίσκων κτλ. διὰ χαρτίου διαφόρων χρωμάτων, ἢ ἄλλης ὕλης, ῥάψιμον.

Γραφὴ: μίμησις ἐπὶ ἀβκίων τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου καὶ μικρῶν συλλαβῶν.

Ἐν ἀγνώσει· μηχανικῶς τὸ πρῶτον ἀσκουμένης τῆς ἀκοῆς καὶ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων· συλλαβισμὸς καὶ ἀνάλυσις μικρῶν λέξεων.

Ἀριθμητικῆ· ἀρίθμησις διὰ μικρῶν κύβων ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τῶν ἑκκτῶν.

Πραγματικῆ διδασκαλίᾳ· ἐπὶ ἀντικειμένων τῆς Φυσικῆς ἱστορίας καὶ Βοτανικῆς, ἢ ἐπὶ εἰκόνων αὐτῶν.

Κηπουρικῆ· μικρὰ ἐκδρομὴ ἢ ἐν τῇ δενδροστοιχίᾳ ἢ ἐν τῷ κήπῳ καὶ ἐξήγησις τῶν περὶ αὐτά.

Γυμναστικῆ· παιδική, ὁ μέγας κύβος δι' ὕλων τῶν μερικωτέρων καὶ ποικιλωτέρων μερῶν αὐτοῦ, κομβοσχοίνιον, αἰώρα.

B'.

ΕΙΔΙΚΟΝ Η ΩΡΟΛΟΓΙΟΝ

A' ΤΑΞΙΣ.

Πρὸ μεσημβρίας.

ἜΩρι.

Μαθήματα

9—9¹/₄

Ἐμβατήριον ἄσμα· μετὰ κινήσεων κανονικῶν περὶ τὰ θρακίνα, ἑωθινὴ προσευχή.

9¹/₄—9³/₄

Ἐργόχειρα· κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα καὶ περιγραφή αὐτῶν σύντομος καὶ εὐληπτος.

9³/₄—10¹/₄

Κηπουρικῆ· ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.

10¹/₄—10¹/₂

Διάλειμμα.

10¹/₂—11

Γυμναστικῆ· ἐλαστικὴ σφαῖρα, τὸ πρὸς πῆδημα σχοινίον.

11—11¹/₄

Ἐξόφανσις πκνίων.

11¹/₂—11³/₄

Ἡ πρώτη παιδιὰ τοῦ *Floekel*, θρησκευτικὸν ἄσμα.

12—¹/₂

Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

¹/₂—1¹/₃

Διάχυσις· ἢ ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἢ ἐντὸς τοῦ κήπου, ἔνθα ἐπικυβάνουσιν ἡσύχως παιδιὰς ἢ ὁμιλοῦσιν ἀμοιβαίως.

2—2¹/₂

Θρησκευτικὸν ἄσμα μετὰ γυμναστικῶν κινήσεων·

2¹/₂—2³/₄

Θρησκευτικὰ ὁμιλία.

ὄρχι.	
2 ³ / ₄ —3	Ἰχνογραφία· γραμμική.
3—3 ¹ / ₂	Καλλιέργεια· ἐλευθερία ἐν τῷ κήπῳ.
3 ¹ / ₂ —3 ³ / ₄	Ῥάψιμον δι' ἀραιῶν ῥαφῶν.
3 ³ / ₄ —4	Θρησκευτικὸν· ἐσπερινὸν ἄσμα μετὰ κινήσεων πρὸς ἔξοδον.

Β' ΤΑΞΙΣ.

Πρὸ μεσημβρίας

9—9 ¹ / ₄	Ἐμβατήριον· ἄσμα ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ.
9 ¹ / ₄ —9 ³ / ₄	Ἐργόχειρα· κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα.
9 ³ / ₄ —10 ¹ / ₄	Κηπουρικὴ· καλλιέργεια κηπυρίου.
10 ¹ / ₄ —10 ¹ / ₂	Διάλειμμα.
10 ¹ / ₂ —11	Γυμναστικὴ· τὸ πρὸς πήδημα σχοινίου, χαμηλὴ αἰώρα.
11—11 ¹ / ₄	Ἀριθμησις· κατὰ τὸ πρόγραμμα.
11 ¹ / ₄ —11 ¹ / ₂	Ὁ κύβος καὶ ὁ κύλινδρος.
12—1 ¹ / ₄	Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

Μαθήματα.

1 ¹ / ₂ —1 ³ / ₄	Διάχυσις· ἢ ἐντὸς τῆς αἰθούσης ἢ ἐντὸς τοῦ κήπου ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ.
2—2 ¹ / ₂	Θρησκευτικὸν· ἄσμα μετὰ γυμναστικῶν κινήσεων.
2 ¹ / ₂ —2 ³ / ₄	Διαλέξεις· ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ἱστορίας δι' εἰκόνων.
2 ³ / ₄ —3	Ἰχνογραφία· γραμμική.
3—3 ¹ / ₂	Καλλιέργεια· ἐν τῷ κήπῳ μετὰ διελέξεων ἐπὶ τῆς Βοτανικῆς.
3 ¹ / ₂ —3 ³ / ₄	Ῥαφὴ μικρῶν ὕφασμάτων.
3 ³ / ₄ —4	Θρησκευτικὸν· ἐσπερινὸν ἄσμα μετὰ κινήσεων πρὸς ἔξοδον.

Γ' ΤΑΞΙΣ.

ῥορι

Πρὸ μεσημβρίας.

9—9 ¹ / ₄	Ἐμβατήριον ἄσμη ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ.
9 ¹ / ₄ —9 ³ / ₄	Ἐργόχειρα κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα.
9 ³ / ₄ —10 ¹ / ₄	Κηπουρικὴ κατὰ τὸ γενικὸν πρόγραμμα.
10 ¹ / ₄ —10 ¹ / ₂	Διάλειμμα.
10 ¹ / ₂ —11	Κομβοσχοίνιον πρὸς ἀνκρίχσιν καὶ αἰώρα.
11—11 ¹ / ₄	Ἀριθμησις ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τῶν ἑκκτὸν.
11 ¹ / ₄ —11 ³ / ₄	Ὁμέγας κύβος, θρησκευτικὸν ἄσμη.
11— ¹ / ₂	Γεῦμα.

Μετὰ μεσημβρίαν.

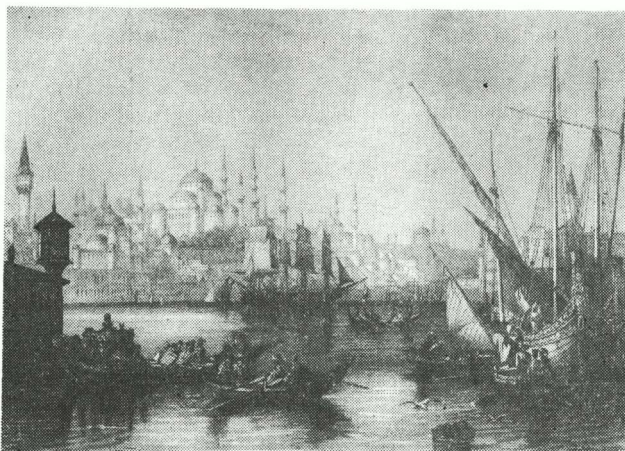
¹ / ₂ —1 ³ / ₄	Διάχυσις ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσιν.
2—2 ¹ / ₂	Θρησκευτικόν ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις τάξεσιν.
2 ¹ / ₂ —2 ³ / ₄	Πραγματικὴ διδασκαλίη.
2 ³ / ₄ —3	Γραφὴ κατὰ τὸ πρόγραμμα.
3—3 ¹ / ₂	Κηπουρικὴ.
3 ¹ / ₂ —3 ³ / ₄	Ἀνάγνωσις.
3 ³ / ₄ —4	Θρησκευτικόν ἄσμη ἐσπερινὸν μετὰ κινήσεων πρὸς ἐξοδον.

Τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἐν ᾧ ἀπλῶς πρὸς ὑπόδειξιν σφῶς καὶ εὐκρινῶς ἐκτίθενται ἄπκσι αἱ ἐργασίαι, χρησιμεύει ὡς τις ὁδηγὸς τῆς διδασκαλίου, τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχοντα διδασκτικὰ βιβλία τὰ ὑπὸ τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρίας ἐκδοθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συντελοῦσι πρὸς τὰ πρῶτα τοῦ νηπιαγωγείου βήματα. Ἐν δὲ τῷ μέλλοντι πρὸς πραγματικὴν μεταφύτευσιν τοῦ εἶδους τούτου καὶ κατὰ τὰς ἀρχάς, ἃς ἐξεθέμεθα περὶ δημοτικῆς παιδείσεως, ἔχομεν ἀνάγκην ὁδηγοῦ τοῦ ἡμετέρου συστήματος μετὰ τῶν παρετημάτων αὐτοῦ καὶ τῶν διὰ τὰ νηπιαγωγεῖα πρὸς χρῆσιν τῶν νηπιαγωγῶν βιβλίων.

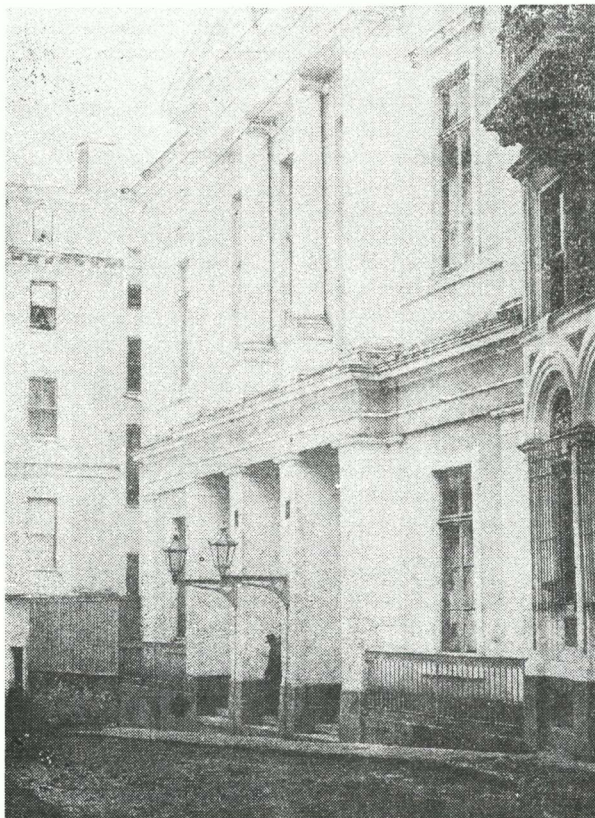
Μορφουμένου δ' ἄπξ προτύπου νηπιαγωγείου ἔστιν εὐκόλος ἡ πολυπλασιαστικὸς τοιούτων ἐν χώρῃ, ἐνθα ἡ γλῶσση διεφθαρμένη ἢ μεμιγμένη μετὰ ξενικῶν λέξεων ἔστι, καὶ ἃς ἐκάστη νηπιαγωγὸς ἤθελεν εὑρεῖ περιστάσεις καὶ ἀνάγκαις. Ἀπκρίτητον μάλιστα θεωρεῖ ἡ ἐπιτροπὴ πανταχοῦ τὴν εἰσπαγωγὴν τοῦ συστήματος τούτου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἄνευ τῶν πολλῶν αὐτοῦ διευκρίσεων καὶ λεπτομερειῶν. Καὶ ἡ μόρφωσις δὲ τοῦ οἴκου, τοῦ ἀναγκασίου τούτου παράγοντος τῆς

δημοτικῆς παιδείσεως, διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐπιτευχθήσεται, ὅταν πᾶσα κακὴ μήτηρ ἢ οἰκοδέσποινα εὐμοιροῦσα ὀλίγων γραμμάτων ἢ διδάσκαλον προσκαλοῦσα ἐφαρμόσῃ ὡς δυνατὸν τὸ σύστημα τοῦτο, ἀρίστην ἐνσχόλησιν ἐν τῷ ἐχυτῆς οἴκῳ ἔχουσα τὴν προαγωγὴν ἐχυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτὴν μικρῶν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ νηπιαγωγείου...

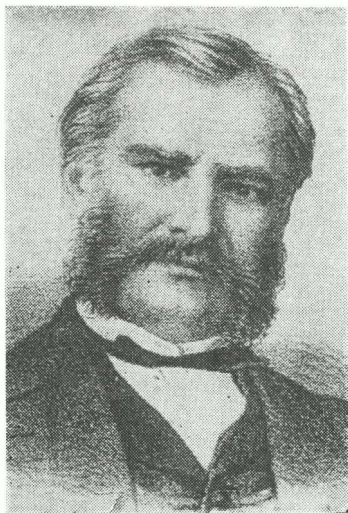
ΠΙΝΑΚΕΣ

Ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1855. Χαλκογραφία. (Ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Méry, Constantinople et la mer noire, μεταξὺ τῶν σ. 274-275).

Τὸ κτίριο τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. (Ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Ε.Φ.Σ.Κ. Εἰκοσιπενταετηρὶς 1861-1886, φωτ. ἀμέσως μετὰ τὴν ἐσωτερικὴ σελίδα τοῦ ἐξωφύλλου).

Ὁ Κων. Ἡροκλῆς Βασιιάδης τὸ 1868 (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ 1868
Μαρίνου Π. Βρετοῦ, ἔτος γ', Λειψία, μεταξὺ τῶν σ. 368-369).

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ

ἢ

ΟΔΗΓΟΣ

ΤΗΣ

ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΝΕΟΣ,

ΤΕΛΕΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΕΣΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ
ΤΟΥΤΕ ΕΝ ΧΡΗΣΕΙ ΟΔΗΓΟΥ ΤΟΥ Σ.

Ἐκδοθεὶς κατὰ τὸ ἕν' ἀριθ. 2,000 (24 Ἰουλίου 1844)

Βασιλικὴν Διάταγμα,

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.

ΓΠΟ-

Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗ,

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ
ΣΧΟΛΕΙΩΝ.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ ΕΠΗΥΨΗΜΕΝΗ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ.

ΟΔΟΣ ΕΡΜΟΥ.

1850.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Ἰ. Π. Κοκκῶνη,
'Ἐγχειρίδιον ἢ Ὀδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.

ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ ΝΕΑ.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 15.

ΕΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΑΡΙΘΜΟΣ 25

Πρὸς τὸν φιλογενῆ καὶ ζηλωτῆν τῶν καλῶν ἐκδότην τῆς Ν. ΕΠΤΑΛΟΦΟΥ Κ. Δημ. Νικολαΐδην.

Ἀξιότιμε Κύριε.

Καίτοι ὅπὸ πολλῶν περιστοιχίζομαι ἀσχυρῶν καὶ φρονιτῶν, σπεινῶν καὶ ἐκπληρώσει ἢ ἰσοῦσά μοι αἰετοῖν τὴν δεκάτην τοῦ μηνός, ἀποστέλλω πρὸς δημοσιεύσιν ἐν τῷ πρώτῳ φυλλάδιῳ τοῦ δευτέρου ἔτους τὸν λόγον, ὃν πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐξεφώνησα ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῆς. Ὁ λόγος οὗτος ἰδημοσιεύθη τότε ἐν τῷ 80 καὶ 81 ἀριθμῷ τῆς «Κλειούς», ἀλλ' ἄνευ τῶν μακρῶν σημειώσεων, ἃς ἐπισυνάξατο, καὶ τῶν ὁσίων ἔρεκα δόγματα γὰρ θεωρηθῆ ὡς μὴ ἐκδοσῆς (?).

Τῇ 12 Ἰανουαρίου 1866.

Η. ΒΑΣΙΛΔΗΣ.

(?) Ἡ ἀνωτέρω ἐπιστολὴ καὶ οὐκ ἐντάθα ὡς μόνον ἐπάντησι πρὸς τὸν φιλοφρονιστάτον Συντάκτην τοῦ «Ἀνατολικοῦ Ἑσπερος», ὅστις ἐθέρησε καλῶν, δημοσιεύων τὴν ἀγγλίαν μας, καὶ ἐπέγραψεν καὶ ἰστογραφεῖς τινας περὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀνεγλελλομένων βελτιώσεων τῆς ΝΕΑΕ ΕΠΤΑΛΟΦΟΥ, ἐν τῇ πεπεραμένη σειρῇ τῶν πιστοσῶν, φρονεῖται, ἡμεῖς ἰκανοὶ καὶ ἐκαστὸς ἡμεῖς τὴν περὶ ἡμᾶς ἑθνομίαν.

Τὰ καὶ ἡμεῖς, ἀπαρτίζοντες τὴν ἀναξιδέσασαν μέγιστην ἡμῶν ταπεινὴν μακροῦν καὶ ἀσπίοντι εἰς τὸν χρόνον καὶ καταβῆθι κατὰ πῶρον τὰ ἐν τῇ ἀγγλίᾳ μας εἰσὶν ἀληθῆ, ἀρκετοῦσιν συγγράμματα τῶν Καθηγητῶν καὶ Δημοκριτῶν Κ. Β. α. Καλλιόπου καὶ τὰς εὐγενεῖς ἀρχὰς, μετ' ὧν ἐν τῇ περὶ τοῦ ἄλλουσιν συμπεριφερῆ τοῦ ἐπιλέγεται περιβαλλόμενος, διαδιδασκῶν αὐτῶν, πρὸς εὐχαιριστῶν τοῦ παντός, ὅτι ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ ἀγγλίᾳ ἡμῶν λογίων καὶ ἑτεροῦ ἀυθενήτους μᾶς παρῶν τὴν συνδρομῆν των, μεταφῶ τῶν ἑσίων μετα λόγου, συνάμεται καὶ εἰσάμεν, τῆν βλῆκαμαν συγκαταβηροῦσιν καὶ τὴν αὐτῶ ἀλλομῶτητα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,

ἐκφανεθεὶς ὑπὸ τοῦ
ΙΑΤΡΟΥ ΒΡΟΧΑΚΕΩΣ ΒΑΣΙΛΑΟΥ,

τῆ 4 ἑκταβρ. 1862 ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γ. Σχολῆς.

Φιλοφρονιστάτοι ὁμογενεῖς, φίλτατοι μαθηταί!

Μετὰ βαθύτατης συγκινήσεως ἀναβάνω ἐπί τῆς εἰσας ταύτης τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένους Σχολῆς, εἰσὶν μεγάλας καὶ ἐθνικωτάτας ἀνεπιπνεύεται ἀναμνήσεις, καὶ πληρέστατα τὴν ἐθνικὴν τῆς Σχολῆς δικαιοῖ κλησὴν, ἢ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆς. Ὅτε τὸ πολυπαθὲς ἡμῶν ἔθνος, μετὰ τὴν γενικὴν ἐκείνην καὶ τρομερὰν πολιτικὴν τῶν 1453 καταστροφῆν, ἐκεῖτο χαμαὶ, ἐξηγητημένον, ἀσθενές, ψυχρῶραγῶν καὶ μόλις κινούμενον, ζωτικῆν τινα προσην καὶ πνευματικὴν περιβαλψὴν ὑπὸ τὰς πτερυγὰς μόνον τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ ποριζόμενον Ἐκκλησίας, ὁ πρῶτος διδάσας ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ τὴν φιλοσοφίαν, ὁ περιελθὼν ἱατρός καὶ φιλόσοφος καὶ φιλόλογος καὶ ἱστορικός καὶ πολιτικός περνούστας, Ἀλεξάνδρος Μαυροκορδάτος ὁ εἰς Ἀπορῆτων, αὐτὸς οὗτος καὶ βάλασμον παραμυθίας καὶ θαρσύνου ἐνεστάλαξεν εἰς τὴν τεθλιμμένην τοῦ ἔθνους καρδίαν, καὶ λαθῶν αὐτὸ ἀπο τῆς χειρὸς, ἠνώρθωσε καὶ εἰς νέον ἐχειραγωγῆτος πολιτικῶν σπῆδίων, διὰ τῆς σπανίας αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτῶν τῶν κρατούντων ὁμολογουμένης ἀξίας καταστάσεως τὴν συμμετοχὴν τοῦ ἡμετέρου γένους καὶ συναρτῶν εἰς τὰ πράγματα τῆς ἀποκατα-

«Ἐπτάλοφος Νέα»: τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ ἐκδόθηκε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1865 (Κωνσταντινούπολη). Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 25 φύλλο, πρῶτο τοῦ 1866, δημοσιεύεται λόγος τοῦ Κων. Ἡροκλῆ Βασιλάδη.

Ο
 ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
 ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ.

ΕΤΡΕΦΑΜΕΝΑ ΠΕΡΓΟΛΙΤΕΣ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΔΙΜΗΝΙΑΝ.

ΕΤΟΣ Α'.

ΤΟΜΟΣ Α'.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

ΤΥΠΟΙΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑΔΟΣ.

Ἰδιῶ: Γουζέτι-αἰθέρια ἄρ. 44.

1863.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ πρώτου τόμου (1863) τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.

ΜΑΘΘΑΙΟΥ Κ. ΠΑΡΑΝΙΚΑ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ Τῷ ΕΛΛΗΝΙΚῷ ΕΘΝΕΙ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ
ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΠΟ ΑΛΩΣΕΩΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
(1453 Μ. Χ.) ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΕΝΕΣΤΩ-
ΣΗΣ (16^ο) ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ.

(Ἀναγνώσθην ἐν τῷ ἐν Κ. Πόλει Ἑλληνικῷ Φιλολογικῷ
Συλλόγῳ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1866).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

(Ὅδος Πενταπυλαίου ἀρ. 3).

1 8 6 7

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Μ.Κ. Παρανίκα, Σχεδιά-
σμα περὶ τῆς [...] καταστάσεως τῶν γραμμάτων.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ

ΤΩΝ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΡΑΜΜΑΣΙ ΔΙΑΔΑΜΨΑΝΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΩΝ,

ΑΠΟ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΨΕΩΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ.

(1455—1821)

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΣΑΘΑ,

ΒΡΑΒΕΥΘΕΝ ΕΝ Τῶ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚῶ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜῶ ΤΟΥ 1867.

« Τεσσόντες δὲ τινες φιλοσοφίας καρπούς, ἀλλίως
 « καίτοι ἀπὸ τῆς αἰώσεως ἐκβαρβαρωθῆσα, ἐκ ὀκα-
 « λεμαμάτων ἢ Ἑλλάς ὤφθη σείουσα· ἐφ' ὧν μηδέ τις
 « ἦν τῶν ἀλλογενῶν νηυσὶ στείεν ἐπικαυωμένους.
 « Οὐδὲ γὰρ ὤφθησαν τῶν ἀρσπλοῦτων ἀγροίκως τοῖς
 « παροῦσιν ἡμεῖς ἐπιδοκίμαται, ἀλλ' ὡς ἐκ πλου-
 « τούτων τῶν πενόμενοι, τοῖς περιλειφθεῖσιν ἐπα-
 « γαλλόμεθα, ἅμα μὲν τῆς πάλαι ἀφθονίας τὴν
 « μνήμην φέροντες, ἅμα δὲ καὶ τὴν πρώτην ἐπαυ-
 « λευσεσθαι οὐκ ἀπελπίζοντες εὐετηρίαν, εἴποτε
 « τοῖς καὶ ἡμεῖς εὐμενῶς ἢ πρόνοια ἐπιβλέψεται ».

(ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΒΟΥΓΑΡΙΣ).

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΩΝ ΤΕΚΝΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ,

(Ὁαῖ Ἐρμοῦ, Ἀριθ. 294)

1868.

Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Κ.Ν. Σάθα,
 Νεοελληνική Φιλολογία.

ΕΠΕΤΗΡΙΔ
ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

Ε Τ Ο Σ Α'.

1872—1873.

« Καί μείζον' ὄστις ἀντί τῆς αὐτοῦ πάτρας
» φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμῶς λέγω. »
(Σοφοκλής).

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Α. ΚΟΡΟΜΗΔΑ.
(Ὁδὸς Περμποπαζάρου Ἀριθ. 47).

1873.

Ἡ σελίδα τίτλου τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ πρώτου χρόνου (1872-1873)
τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
 ΤΟΥ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
 ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ
 ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ.

ΕΤΟΣ Β.

1873—1874.

« Καί μετ' αὐτῆς ἐπέτι ἀπὸ τοῦ πατρὸς
 « εἰδὼν ἐπιβίβη, τὸ ἐπὶ τὸν αἰῶνα
 Στρατιώτης »

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,
 1875

ΤΥΠΟΣ ΒΟΥΤΥΡΑ ΚΑΙ ΣΙΑΣ.

Ἡ σελίδα τίτλου τῆς Ἐπετηρίδας τοῦ δευτέρου χρόνου (1873-1874)
 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἡπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.

L'INSTRUCTION PUBLIQUE

CHEZ LES GRECS

DEPUIS LA PRISE DE CONSTANTINOPLE PAR LES TURCS

JUSQU'À NOS JOURS

AVEC STATISTIQUE ET QUATRE CARTES FIGURATIVES

POUR L'ANNÉE SCOLAIRE 1878-1879

PAR

G. CHASSIOTIS

OFFICIER D'ACADÉMIE
ANCIEN DIRECTEUR DU LYCÉE GRC DE PERA
COMMISSAIRE DE LA GRÈCE À L'EXPOSITION UNIVERSELLE DE PARIS EN 1876

PARIS

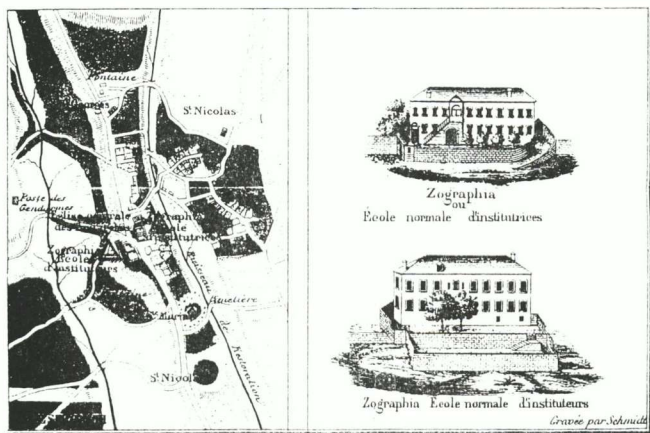
ERNEST LEROUX, LIBRAIRE-ÉDITEUR.

28, RUE BONAPARTE, 28

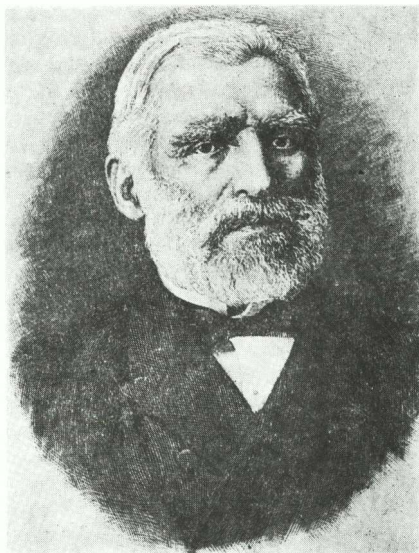
—
1881

Tous droits réservés.

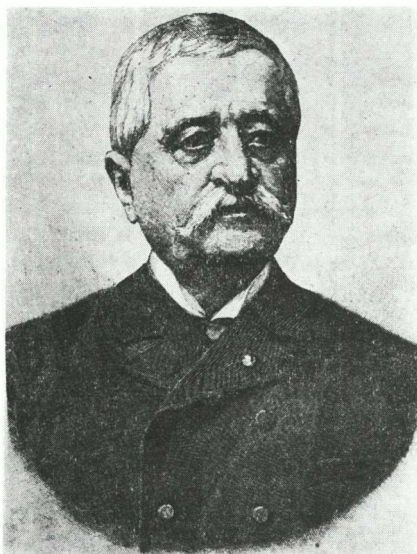
Ἡ σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique Chez les grecs.

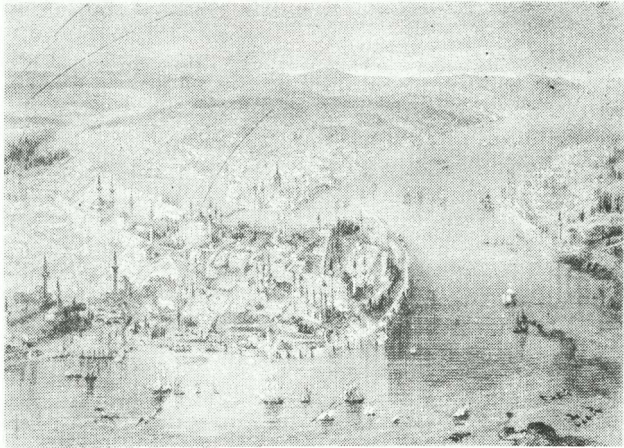
Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα καὶ ἡ θέση τους στὸ Κεσοτόρατι Ἀργυροκάστρου. (Ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique, μέρος τοῦ ὑπ' ἀριθμ. IV χάρτη).

Ὁ Κων. Ἡροκλῆς Βασιιάδης τὸ 1887.
(Ἐπὶ τὸ περ. «Κλειώ» 3(1887), σ. 289).

Ὁ Χρηστάκης Ζωγράφος τὸ 1889.
(Ἄπὸ τὸ περ. «Κλειώ», 5 (1889), σ. 257).

Ἡ Κωνσταντινούπολη τὸ 1856, γενική ἄποψη.
(Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Méry, Constantinople et la mer noire,
μεταξὺ τῶν σ. 316-317).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίν. 1. 'Η Κωνσταντινούπολη τὸ 1855.
- Πίν. 2. Τὸ κτίριο τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ελληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 3. 'Ο Κ. 'Ηροκλῆς Βασιάδης τὸ 1868.
- Πίν. 4. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ 'Ι. Π. Κοκκῶνη, 'Εγχειρίδιον ἢ ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.
- Πίν. 5. «'Επτάλοφος Νέα»: τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ περιοδικοῦ ἐκδόθηκε τὸν 'Ιανουάριον τοῦ 1865 (Κωνσταντινούπολη). Στὸ ὑπ' ἀριθμ. 25 φύλλο, πρῶτον τοῦ 1866, δημοσιεύεται λόγος τοῦ Κ. 'Η. Βασιάδη.
- Πίν. 6. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ πρώτου τόμου (1863) τοῦ περιοδικοῦ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ελληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 7. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Μ.Κ. Παρανίκα, Σχεδιάγραμμα περὶ τῆς [...] καταστάσεως τῶν γραμμάτων.
- Πίν. 8. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Κ.Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία.
- Πίν. 9. 'Η σελίδα τίτλου τῆς 'Επετηρίδας τοῦ πρώτου χρόνου (1872-1873) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ηπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 10. 'Η σελίδα τίτλου τῆς 'Επετηρίδας τοῦ δευτέρου χρόνου (1873-1874) τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει 'Ηπειρωτικοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου.
- Πίν. 11. 'Η σελίδα τίτλου τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Γ. Χασιώτη, L'instruction publique chez les Grecs.
- Πίν. 12. Τὰ Ζωγράφεια Διδασκαλεῖα καὶ ἡ θέσις τους στὸ Κεστοράτι 'Αργυροκάστρου.
- Πίν. 13. 'Ο Κ. 'Ηροκλῆς Βασιάδης τὸ 1887.
- Πίν. 14. 'Ο Χρηστάκης Ζωγράφος τὸ 1889.
- Πίν. 15. 'Η Κωνσταντινούπολη τὸ 1855, γενικὴ ἀποψη.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τῆ διάδοσι τῆς γενικῆς παιδείας εἶχαν ὡς στόχο ὀρισμένα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὰ μελετήματα ποὺ ἔκκλιν τὴν ἐμφάνισί τους τὴν ἑκτὴ καὶ ἕβδομη δεκαετίᾳ τοῦ 19ου αἰ. Ἐνδεικτικὰ σημειώνω τὴν ἱστορικὴ μελέτη γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ Ἑλληνισμὸ¹ τοῦ Σπυρίδων Ζαμπέλιου, ποὺ τυπώθηκε τὸ 1852 στὴν ἀγγλοκρατούμενη Κέρκυρα καὶ τίς βυζαντινές του Μελέτες² ποὺ ἔχουν ὡς θέμα τους τὴν καταγωγὴ τῶν νεοελλήνων.

Ἐπίσης τὸ 1854 καὶ τὸ 1857 ὁ Ἄνδρέας Παπαδόπουλος Βρετὸς ἔδωκε νέα ὥθησι στὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς παιδείας³, μὲ τὴν παρουσίασι σὲ δύο μέρη ἐνὸς καταλόγου ἑλληνικῶν βιβλίων, ποὺ τυπώθηκαν ἀπὸ τὴν ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας ὡς τὴν ἀνακήρυξι τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἡ Ἀθῆνα δὲν ἦταν μόνον τὸ πολιτικὸ κέντρο, ἦταν ταυτόχρονα ἕνας εὐρὺς πολιτιστικὸς χῶρος στὸν ὁποῖο ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία συνεχῶς, ὡς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα, ἐπιβαλλόταν μὲ τὴν ἴδρυσι κυρίως ἐκπαιδευτηρίων⁴.

1. Σπυρ. Ζαμπέλιος, "Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθέντα μετὰ μελέτης ἱστορικῆς Περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, Κερκύρα 1852.

2. Σπυρ. Ζαμπέλιος, Βυζαντινὰ Μελέται, Περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος ἀπὸ Η' μέχρι Γ' ἑκατονταετηρίδος μ.Χ., ἐν Ἀθήναις 1857.

3. Ἄ. Παπαδόπουλος Βρετὸς, Νεοελληνικὴ Φιλολογία ἤτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυποθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μέρος Α', ἐν Ἀθήναις 1854, μέρος Β', 1857. [Στὸν τίτλο τοῦ Β' μέρους προστέθηκε ἡ φράσι: με βιβλιογραφικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις περὶ τῶν ἀξίων λόγου συγγραμμάτων].

4. Μὲ βασιλικὸ διάταγμα, τὸ 1836, ἐγμρίνεται ἡ σύστασι τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας στὴν Ἀθῆνα.

Στὴν Ἀγγελία τῆς ἴδρυσῆς τῆς καταγράφονται ἀμέσως οἱ λόγοι ποὺ ὀδήγησαν στὴ δημιουργία τῆς: «Πολλοὶ τῶν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ φιλογενῶν, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ προάξωσι τὴν στοιχειώδη ἐκπαιδευσιν τοῦ λαοῦ, συγκεντρώνοντες [sic] καὶ διευθύνοντες πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν τὰς θελήσεις καὶ τὰ μέσα ὄλων τῶν φιλομουσῶν καὶ τῶν πεπαιδευμένων ὁμογενῶν, συνέτρεξαν εἰς τὸ νὰ συστήσωσι, κατ' ἐγκρίσιν τῆς Α.Μ. μίαν ἑταιρίαν ἔδρουσαν εἰς Ἀθῆνας ὑπὸ τὸνομα Φιλεκπαιδευτικῆ Ἑταιρία». Βλ. Διοργανισμὸς τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας, Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως, ἀριθμ. φύλλ. 54 (7 Ὀκτωβρ. 1836). Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ἡ Ἑταιρία εἶχε κατορθώσει νὰ πραγματοποιήσει ἕνα μεγάλο μέρος τῶν στόχων τῆς, νὰ διεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον μεγαλοαστῶν ὁμογενῶν πρὸς ὄφελός τῆς καὶ νὰ καταστεί σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων. Βλ. Διοργανισμὸς τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρίας καὶ Κανονισμὸς τοῦ παρθενωγείου αὐτῆς, ἐν Ἀθήναις 1857.

Τὸ 1837 ἀνγγέλθηκε ἡ λειτουργία τοῦ πρώτου πανεπιστημίου¹ καὶ τὸ 1844 γιὰ πρώτη φορὰ κτανομάζεται ἡ Μεγάλη Ἰδέα², ὄραμα ποῦ θὰ ἐμπνεύσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καὶ θὰ παρασύρει ὅλον τὸν πολιτικὸ κόσμο, τουλάχιστον ὡς τὸ 1922.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουσία της ἡ Κωνσταντινούπολη μὲ αἰχμὴ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση ἡ Μεγάλη Ἰδέα θὰ ἐκφραστεῖ μέσα ἀπὸ τὴν προσπάθειαν δημιουργίαν ἐνὸς διευρυμένου σχολικοῦ δικτύου, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβανε κάθε ἀλύτρωτη ἐλληνικὴ ἐστία, κάθε ὀρθόδοξη, μὴ μουσουλμανικὴ, κοινότητα. Τὸ σκοπὸ αὐτό, ἐξάλλου, ἐξυπηρετοῦσε καὶ ἡ ἐκτενὴς ἀνακοίνωση τοῦ Ματθαίου Παρανίκου, Σχεδιάσμα³ τὴν ἐπέγραψε ὁ ἴδιος, γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας, τὴν ὁποία ἀνέγνωσε τὸ 1866 στὶς συνελεύσεις τοῦ Συλλόγου.

Τὸ 1868 ἡ ἀπάντησις θὰ ἔρθει ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, μὲ τὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία⁴ τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα καὶ τὸ Παράρτημά της⁵, τὸ ὁποῖο ἀναφερόταν στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας.

Ταυτόχρονα, σχεδόν, στὴ μάχη τῶν φιλεκπαιδευτικῶν συλλόγων θὰ εἰσέλθει ὁ ἀθηναϊκὸς «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων» (1869), ὁ ὁποῖος θὰ ἀνδειχθεῖ πολὺ γρήγορα σὲ ἐντυπωσιακὸ φορὲα παιδείας.⁶ Ἀναγκαστικά, στὸν κύκλο αὐτῶν τῶν δημοσιευμάτων, ποῦ ὅλα εἶχαν κοινὸ πηρονομαστὴ τὴ γνώσιν καὶ τὴ διάδοσιν τῆς ἐλληνικῆς παιδείας, πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὶς ἀντίστοιχες δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων τῆς Τεργέστης, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸ 1782 ἐπίσημως εἶχαν ἐγκατασταθεῖ καὶ ὀργανωθεῖ στὸν μυχὸ τῆς Ἀδριατικῆς. Ἡ ἄλλη μεγάλη Ἑλληνορθόδοξη Κοινότητα τῆς Βενετίας βρισκόταν ἤδη σὲ παρακμὴ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ. Μια τέτοια διερεύνησις θὰ ἦταν ἐνδια-

1. Βλ. Λόγοι ἐκφωνηθέντες ἀπὸ τοῦ πρυτάνεως καὶ τῶν τεσσάρων σχολάρχων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ὁθωνος, ἐν Ἀθήναις 1837.

2. Βλ. Ἡ τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῆ Συνέλευσις, Πρακτικά, Ἀθήναι [1844], σ. 190-194.

3. Ματθαῖος Κ. Παρανίκας, Σχεδιάσμα [...], ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867.

4. Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφία τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων, ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγερσίας (1453-1821), ἐν Ἀθήναις 1868.

5. Κ. Ν. Σάθας, Νεοελληνικῆς Φιλολογίας Παράρτημα. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, ἐν Ἀθήναις 1870.

6. Βλ. ἐνδεικτικά, Ἐκθεσις πεπραγμάτων τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ 17 Ἀπριλίου 1869 - 31 Δεκεμβρίου 1871, Ἀθήναι 1872. Γενικὰ γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ Συλλόγου, βλ. Ἡ δράσις τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἑκατονηταετίαν 1869-1969, Ἀθήναι 1970 [= Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων].

φέρουσα, δὲν εἶναι, ὅμως, τοῦ παρόντος, γιὰτὶ θὰ μᾶς ἐβγαζε ἐξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ μικροῦ αὐτοῦ δημοσιεύματος. Πρέπει, ὥστόσο, νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Ε.Φ.Σ.Κ. ἀπὸ τὸ 1861 εἶχε ὀνομάσει ἀντεπιστέλλοντα μέλη του τρεῖς ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους λογίους τῆς Ἑλληνορθόδοξης Κοινότητος τῆς Τεργέστης: τὸν Διονύσιο Θερεϊκὸν, τὸν Θεοκλήνη Λιβαδά καὶ τὸν Ἰωάννη Σκυλίτση¹. Στὴν οὐσίαν τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ἀποδεχόταν τὶς τοιμηρὲς πρωτοβουλίες τοῦ Συλλόγου καὶ στὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων του συνέβριλλε στὴν πρὸς κινήσει τους. Παράλληλα τὸ 1872 ὁ Ἄνδρονικός Δημητρακόπουλος, ἀρχιμικροδότης στὸν καὶ τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Ἑλλήνων τῆς Τεργέστης, δημοσίευσε διορθώσεις² στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία τοῦ Κ. Σάθα. Ἄλλωστε τὴν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅχι μόνον τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, πρὸς κολοουθοῦσε καὶ ἐπηρέαζε ὁ ἑλληνικὸς τύπος τῆς Τεργέστης ἀπὸ τὸ 1855, ποὺ εἶναι ὁ χρόνος ἰδρύσεως τῆς ἐφημ. «Ἡμέρα», ὡς τὸ 1912, ἔτος τῆς μεταφορᾶς της στὴν Ἀθήνα.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἂν δὲ γίνονταν λόγος γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα Ἀλεξάνδρειας (1854), γενικὰ γιὰ τὶς ἑλληνικὲς παροικίες τῆς Αἰγύπτου³ καὶ τῆς λεγόμενης καὶ ἡμᾶς Ἀνατολῆς τοῦ Κωστή Μοσκόφ. Οἱ Αἰγυπτιώτες Ἑλληνες τὸ δεύτερον μισὸ τοῦ 19ου αἰ. ἀνέπτυξαν ἀξιολογοὶ οικονομικὴ δραστηριότητα καὶ οἱ πρωτοβουλίες τους σὲ ζητήματα παιδείας καὶ πολιτισμοῦ διακρίνονταν γιὰ τὸν ριζοσπαστισμὸ καὶ τὸ ἀμείωτο ἐνδιαφέρον τους. Οἱ Κοινότητες αὐτὲς δὲ χαρακτηρίζονταν, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸν μεγαλοιδεατισμὸ τους. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχε σημασία ἦταν ἡ διατήρηση τῶν σχολείων, ἡ ἀνανέωσή τους καὶ ὅχι ἡ πρωτοτυπία: ἡ ἀναπαραγωγή καὶ ἐδῶ, ὅπως σχεδὸν παντοῦ. Τὰ ὄραματα, τὰ ἰδνικὰ καὶ γενικὰ οἱ ἰδεοληψίες θὰ κρατήσουν ὡς τὸ 1922. Μέσα ἀπὸ τὰ συντρίμια ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐκπαίδευση θὰ ἐπιχειρεῖ τὴν οἰκοδόμησιν ἐνὸς νέου συστήματος παροχῆς γνώσεων, μόρφωσης καὶ ἀγωγῆς χωρὶς, ὥστόσο, νὰ τὸ καπορβώνει⁴.

Παραθέτω ὀρισμένα ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ χρησιμοποίησα γιὰ νὰ στηρίξω τὶς ἀπόψεις μου.

1. Βλ. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, Α' (1863), σ. η'.

2. Βλ. Ἄνδρον. Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα μετὰ καὶ τινων προσθηκῶν, Τεργέστη 1872.

3. Βλ. Γ. Κηπιᾶδης, Ἑλληνες ἐν Αἰγύπτῳ ἡ συγχρόνου ἑλληνισμοῦ ἐγκατάστασις καὶ καθιδρύματα ἔθνικα, 1766-1892, Ἀλεξάνδρεια 1892. Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα Ἀλεξάνδρειας κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας της καὶ σύμφωνα με τὶς ἐιδήσεις τῆς ἐποχῆς, βλ. Mémoire sur la communauté Gréco-égyptienne d'Alexandrie d'rie et sur l'assemblée générale de 1862, Athènes 1862.

4. Ἀλέξης Δημαρᾶς (ἐπιμ.), Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἐγινε (τεκμήρια ἱστορίας), τόμος πρῶτος 1821 - 1894, Ἀθήνα 1973, τόμος δεύτερος 1895-1967, κτ. 1974.

Ι. Π. ΚΟΚΚΩΝΗΣ, Ἐγχειρίδιον ἢ Ὁδηγὸς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου νέος, ἐν Ἀθήναις 1850.

MÉRY, Constantinople et mer noire, Paris 1855.

ΑΝΤ. ΦΑΤΣΕΑΣ, Σκέψεις ἐπὶ τῆς δημοσίου καὶ ἰδιωτικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων Ἑλλήνων, μέρος Α', ἐν Λαμίας 1858.

Ἐγχειρίδιον διδασκαλικῆς πρὸς χρῆσιν τῶν νηπιακῶν σχολείων, εἰς τμήματα δύο ὅπως διδάσκηται ἐν τοῖς σχολείοις τῶν κ.κ. Χίλλ, ἐν Ἀθήναις, 1859

Κ.Σ. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ κήπων τῶν παιδῶν, π. «Φιλίστωρ», τόμ. Β', (1861), ἐν Ἀθήναις, σ. 159-168.

Πρακτικά τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἑλληνικοῦ Διδακτικικοῦ Συλλόγου, ἔτος Β' 1874, ἐν Ἀθήναις 1875.

ΤΡΥΦΩΝ Ε. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας (ἐλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), τόμ. πρῶτος, δεύτερος, ἐν Ἀθήναις 1936.

ΜΑΡΙΑ ΑΜΑΡΙΩΤΟΥ, Ἰω. Π. Κοκκῶνης, Ὁ πρῶτος μας παιδαγωγός, ἔκδοσις Ἀλεξ[άνδρου] Ἰ. Κοκκῶνη, Ἀθήνα 1937.

ΧΡ. ΛΕΦΑΣ, Ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἐν Ἀθήναις 1942.

ΣΤΕΦ. Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1970.

ΚΩΣΤΗΣ ΜΟΣΚΩΦ, Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα 1830 - 1909. Ἱδεολογία τοῦ μεταπρατικοῦ χώρου, Θεσσαλονίκη 1972.

ΚΟΥΛΑ ΞΗΡΑΔΑΚΗ, Ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθενωγωγεῖα καὶ δασκάλες ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, τόμος Α' -Β', Ἀθήνα 1972-1973.

ΑΙΚ. ΚΟΣΜΑ, Ἱστορία προσχολικῆς ἀγωγῆς, Θεσσαλονίκη 1975

Η. ΞΗΡΟΤΥΡΗΣ, Τὸ σύγχρονο νηπιαγωγεῖο καὶ ἡ ἱστορία του, Ἀθήνα 1975.

- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, 'Εξάρτηση και άναπαραγωγή. Ό κοινωνικός ρόλος τών εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922), μτφρ. 'Ιωάννα Πετροπούλου, Κων. Τσουκαλάς, 'Αθήνα 1977.
- Χ. ΣΑ-Ι-ΤΗΣ, 'Η εξέλιξη τής προσχολικής αγωγής στην Ελλάδα π. «Σύγχρονη Εκπαίδευση», τεύχ. 49(1980), σ. 72-80.
- Γ. ΠΥΡΡΙΩΤΑΚΗΣ, Προβλήματα στην ιστορία τής εκπαίδευσως τών δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την άπελευθέρωση (1828-1878), 'Αθήνα 1981.
- Α. ΚΑΖΑΜΙΑΣ - Μ. ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ (επιμ.), Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, προσπάθειες, αδιέξοδα - προοπτικές, «Πρακτικά Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου», Χανιά, 11-13 'Ιουλίου 1982.
- Β. ΟΡΦΑΝΟΣ, Πληροφορίες για την προσχολική αγωγή στην Κρήτη κατά το δεύτερο ήμισό του 19ου αιώνα και Στοιχεία για τη διάδοση του συστήματος Froebel στα ελληνικά Νηπιαγωγεία κατά τον 19ο αιώνα π. «Συνάντηση», τεύχ. 2(1984), σ. 51-58, τχ. 6 (1985), σ. 68-78.
- ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985), Αθήνα 1986.
- ΕΛΛΗ ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Τò «πρότυπο βεσίλειο» και ή Μεγάλη 'Ιδέα. Όψεις τοῦ έθνικοῦ προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), 'Αθήνα 1988.
- ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΠ. ΣΟΛΔΑΤΟΣ, Η εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922), τόμ. Α' - Γ', Αθήνα 1989-1991.
- Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η προσχολική μας αγωγή στο 19 αιώνα, π. «Νέα Παιδεία», τεύχ. 59(1991), σ. 27-41, τεύχ. 60(1991), σ. 61-78.
- ΠΑΝ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ - ΑΠ. ΑΝΔΡΕΟΥ, Τα Διδακταλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914, Αθήνα 1992.
- ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ - Ν. ΜΠΑΚΑΣ, Ο θεσμός του νηπιαγωγείου στις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στη χώρα μας από την απε-

λευθέρωση μέχρι σήμερα. Συμβολή στην ιστορία της προσχολικής αγωγής, «Πρακτικά του 2ου συμποσίου για την παιδεία», Αθήνα 1993.

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880, Αθήνα 1993.

ΣΗΦΗΣ ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ, Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, Αθήνα 1994.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΒΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κωνσταντινούπολη 1856-1908. Η ακμή του Ελληνισμού, Αθήνα 1994.